

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Олександр Сидоренко

**МІСЦЕ І РОЛЬ ЗОВНІШНЬОГО
НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ
В СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків
Видавництво НУА
2021

УДК 34.014:005.6(477):37.091.26
С34

*Рекомендовано до видання Вченою радою Харківського
гуманітарного університету «Народна українська академія».
Протокол № 6 від 18.01.2021*

Рецензенти:

Коваленко О. Е., д-р пед. наук, проф., Українська
інженерно-педагогічна академія;
Стасевська О. А., канд. філос. наук, доц.,
Національний юридичний університет ім. Ярослава
Мудрого.

Сидоренко, Олександр Леонідович

С34 Місце і роль зовнішнього незалежного оцінювання
в становленні національної системи моніторингу якості освіти
в Україні : монографія / О. Л. Сидоренко ; Нар. укр. акад. –
Харків : Вид-во НУА, 2021. – 332 с.

ISBN 978-966-2298-18-8

Монографія присвячена комплексному аналізу зовнішнього незалежного оцінювання як компонента національної системи моніторингу якості освіти. У роботі здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз фундаментальних параметрів освіти в умовах інформаційного суспільства, інноваційних маркерів якості освіти. Особливу увагу приділено концептуальним, змістовним та технологічним питанням моніторингу освіти та її якості. На основі емпіричних даних проілюстровано дієвість зовнішнього незалежного оцінювання як моделі моніторингу освіти в Україні.

Для фахівців у галузі освіти, соціології, управління.

УДК 34.014:005.6(477):37.091.26

ISBN 978-966-2298-18-8

© Народна українська академія, 2021

ВСТУП

Останні десятиріччя відзначаються швидкою динамічністю у всіх сферах суспільного життя. Це стало однією із основних передумов для переосмислення системи освіти в країні. Чи виконує вона сьогодні свої основні функції і які якісні зміни відбуватимуться? І чи готова для однозначного реагування на нововведення освітянська спільнота? Як забезпечити якісну освіту та її вимірювання?

Визначено лише одне – зміни неминучі, а відповідно, вони потребують швидкого реагування, постійного розвитку в новому форматі. Також безперечною є вимога щодо забезпечення якості освіти, впровадження ефективних інструментів її вимірювання.

Система незалежного зовнішнього оцінювання в Україні на сьогодні є однією із доволі стабільних, що злагоджено функціонує задля реалізації одного з важливих завдань у галузі освіти – оцінювання якості системи освіти в цілому та якості її складових. Незважаючи на її стабільність у засадничих принципах, вона все ж повинна розвиватися, відгукуватися на актуальні запити, що постають з огляду на необхідність запровадження найбільш ефективних форм і методів оцінювання з одночасним забезпеченням рівності умов для суб'єктів освітнього процесу. Тож постає нагальне питання не тільки подальшого впровадження ефективного інструменту оцінювання якості освіти, яким є зовнішнє незалежне оцінювання, але й створення дієвої Національної системи моніторингу якості освіти.

В системі ЗНО як органічної складової системи моніторингу якості освіти вже відбулися суттєві зміни, в напрямку яких ми зорієнтуємо дослідницькі розвідки.

У розгляді цієї проблеми нам належить відповісти на низку питань, які знаходяться на перетині ключових понять: «якість освіти», «моніторинг якості освіти», «зовнішнє незалежне оцінювання». Останнім часом вони стали мейнстрімом освітніх і дослідницьких практик. Проте слід визначитися, в якому ракурсі будуть представлені їх головні маркери.

Якість освіти: чи відповідають її характеристики сучасним вимогам, державним стандартам, соціальним очікуванням; чиї потреби задовольнятиме, як їх визначити?

Моніторинг якості освіти: що вимірювати, за допомогою яких процедур; які механізми контролю якості освіти найефективніші?

Зовнішнє незалежне оцінювання: які функції виконує; чи забезпечує об'єктивне вимірювання навчальних досягнень; чи спроможне здійснювати моніторинг якості освіти?

Очевидно, що такі візії потребують розширення, нового бачення проблем, відповідей на найактуальніші питання розвитку національної системи освіти.

І якщо в попередніх наших наукових публікаціях цей контент залишався незмінним у силу його гостроти, то в цій роботі він набуває нових акцентів. Для нас важливі не стільки кількісні показники, а кумуляція якісних ознак, що дозволить зробити виважені висновки.

Отже, ми сфокусуємося на визначенні теоретичної та практичної значущості отриманих нами результатів на основі дослідження соціальної значущості змін, які відбуваються

в цьому напрямку, та аналізу масиву соціологічних даних, у яких відстежується динаміка ставлення до системи зовнішнього незалежного оцінювання, починаючи з 2008 року.

Безумовно, в освітянських колах проблеми та перспективи, пов'язані із зовнішнім незалежним оцінюванням, сьогодні обговорюються доволі широко. В основному це відбувається у руслі методичного супроводу предметної підготовки до ЗНО, організації самої процедури тестування. Проте недостатньо висвітлений соціально-психологічний компонент такої підготовки, що потребує окремого аналізу. Тому актуалізується питання дослідження цієї опції для відповіді на соціально-педагогічні ризики, що виникають у процесі підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання та безпосередньо проходження цієї процедури.

Підготовка даної монографії є спробою представити авторську візію ролі і місця зовнішнього незалежного оцінювання як складової системи оцінювання якості освіти та ефективного чинника її вдосконалення, запропонувавши для розгляду оновлені опції.

Розділ 1

НОВІ МАРКЕРИ ЯКОСТІ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1.1. Інституційна фундаментальність освіти як фактор розвитку суспільства

На сьогоднішній день питання щодо забезпечення якості освіти набувають все більшої актуалізації. Вони, безумовно, розділяються за масштабами свого дискутування та рівнями освіти як елементами соціального інституту. І саме питання якості освіти в останньому ракурсі має поліпарадигмальний характер свого існування та розвитку. А розуміння складності цього соціального інституту та його потенціалу для розвитку суспільства дозволяє надати відповіді на питання щодо можливих ефективних шляхів цього процесу.

Загальновідомо, що освіта як соціальний інститут у загальному сенсі, з одного боку, є сукупністю певних установ, соціальних суб'єктів, що професійно виконують відповідні соціальні функції, а з іншого – це система ідей, правил, норм, стандартів поведінки учасників освітянської діяльності. Відповідно важливими в аналізі цього соціального інституту виступають його структурні елементи та їхня функціональна навантаженість. Такий погляд на цей соціальний інститут є важливим в умовах постійних змін та соціальних трансформацій, завдяки яким структура цього соціального інституту теж змінюється.

Принциповим маркером такого аналізу виступають риси

сучасного суспільства, бо вони характеризують те середовище, в якому змінюється інститут освіти. Подивимось на них як на детермінанти освіти та, відповідно, як ті риси, які визначають вимоги до неї.

Зазначимо, що сьогодні існує різноманіття наукових концепцій, що описують сучасне суспільство. Так, відповідно до хвильової концепції Е. Тофлера, в історичному контексті суспільства можна представити як «три хвилі»: аграрну, індустріальну і постіндустріальну¹, для яких є характерним певний спосіб життя.

З точки зору Д. Бела, у доіндустріальному суспільстві спосіб життя полягає у «взаємодії з природою, ... коли використовується м'язова сила. В індустріальну епоху, в якій домінує машина, життя людини стає своєрідною взаємодією з перетвореною природою. В постіндустріальному суспільстві діяльність заснована на послугах ... і є взаємодією між людьми. Головну роль при цьому відіграє інформація»².

Такі теоретичні конструкції характеризують сучасне суспільство як постіндустріальне. Термін «постіндустріальне суспільство» був введений у науковий обіг американським соціологом Рісменом Д. у 1958 році. До початку 70-х років ХХ ст. у західній соціології відбувалось осмислення превалювання технологічних факторів над політичними та соціальними, і в цей період завершилося становлення теорії постіндустріального суспільства. Зокрема Д. Беллом, який

¹ Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ. 1999. С. 295

² Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture of Social Forecasting N.Y.: Basic Books, 1973. P. 126. URL: https://www.os3.nl/_media/2011-2012/daniel_bell_-_the_coming_of_post-industrial_society.pdf

вважається одним із фундаторів теорії постіндустріального суспільства, викладена концепція постіндустріалізму в кінці 60 років минулого століття, яка отримала подальший розвиток у зв'язку із виходом у 1973 році його роботи «Прийдешнє постіндустріальне суспільство».

На межі 1980–1990 років розпочинається новий етап в розвитку ідей постіндустріалізму, що пов'язують зі стрімкою еволюцією соціально-інформаційних процесів. Тож не випадково, що сучасне суспільство називають «інформаційним», «суспільством знань» (П. Дракер), «мережевим» (М. Кастельс, Ян ван Дейк), «технотронним» (З. Бжезинський), «суспільством ризику» (У. Бек) тощо. Багатоваріативність термінів, які характеризують сучасне суспільство, свідчить не лише про різноманітність наукової думки в контексті визначеної тематики, а й пов'язана зі складністю феномена сучасного суспільства. Відповідно і вплив такого суспільства на освіту також різноманітний. Більш того варто розуміти, що такий вплив формує певні акценти в забезпечені якості освіти: вона прив'язується до тих провідних рис, які є характерологічними для цього часу. Але поряд з цим, враховуючи консервативний характер освіти, зміна типу суспільства приводить до конфліктів на інституційному рівні (освіта-економіка; освіта-наука тощо) та протиріч в самій освітній системі (потреби соціальних суб'єктів – рівень їх задоволення).

Враховуючи таку специфіку, зауважимо, що важливим інструментом подолання таких конфліктів є використання потенціалу інформації. Недарма сучасне суспільство, має одну з найпоширеніших назв – інформаційне.

Термін «інформаційне суспільство» виник на початку

1960-х років завдяки активному використанню інформаційних продуктів і послуг. Саме в цей час поняття «інформаційне суспільство» введено в науковий обіг майже одночасно Ф. Махлупом (США), Т. Умесао (Японія).

У соціологічних концепціях інформаційне суспільство розуміється як таке, в якому переважає діяльність, пов'язана з виробництвом, збереженням, споживанням й передачею інформації, що принципово важливо для сфери освіти та забезпечення її якості. Зазначена концепція базується на передумовах того, що саме інформаційна технологія виступає засобом зміни соціальної структури суспільства, продуктивних сил й утворення цілісної індустрії інформації³. Д. Белл писав: «По мірі того, як ми наближаємось до кінця двадцятого сторіччя, стає все більш очевидним, що ми вступаємо в інформаційну еру... Нова інформаційна ера базується не на механічній техніці, а на «інтелектуальній технології», що дозволяє нам говорити про новий принцип суспільної організації і соціальних змін. Це також ставить у центр уваги теоретичне знання як джерело оновлення і зміни природи технічного прогресу. Так само це робить значущою й ідею глобалізації...»⁴. Тож, на його думку, знання та інформація є «агентом трансформації» та «стратегічним ресурсом» пост-індустріального суспільства.

Отже основними рисами інформаційного суспільства є визначальна роль інформації, знань і інформаційних техно-

³ Становлення інформаційного суспільства. URL: http://www.social-science.com.ua/публікація/31_Становлення%20інформаційного%20суспільства

⁴ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ.; М.: Academia, 1999.

логій у житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих у сферах інформаційних технологій, комунікацій і виробництва інформаційних продуктів і послуг; формування нового інформаційного середовища життєдіяльності людини тощо. За таких умов змінюються і вимоги до освіти та механізмів забезпечення її якості.

Слід зазначити, що у ХХІ ст. суттєво змінилися як кількісні, так і якісні параметри інформаційного обміну, інтенсифікація процесів глобалізації та комп'ютеризації спровокувала радикальні зміни в соціумі, про що свідчить також новий характер та ті форми комунікації, що не існували раніше. Тож ми маємо зовсім інший формат соціальних, економічних, політичних відносин, сфери освіти, взагалі повсякденного життя, що реалізуються завдяки інформаційним мережам.

Необхідно взяти до уваги, що розвиток інтернет-комунікації в сучасному суспільстві спонукає соціальні інституції, зокрема освіту, до більш активного запровадження нових моделей мережевої взаємодії, в тому рахунку й віртуальних.

Таким чином, сучасному суспільству (постіндустріальному, інформаційному) притаманно в якості основного виду діяльності виробництво та споживання інформації, а сама інформація визнається значним ресурсом, що має принципове значення для розуміння трансформації інституту освіти. Але, як зазначалося раніше, для глибокого аналізу цих процесів, зокрема з точки зору забезпечення якості, важливо розглядати ці процеси крізь призму структурних та функціональних характеристик інституту освіти.

Історично обумовлено, що соціальний інститут освіти надає сталості та визначеності суспільним відносинам,

сприяє накопиченню та передачі знань, соціального досвіду, відтворенню та розвитку культури; від бере безпосередню участь у соціалізації та формуванні особистості, розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. Але, у соціологічній науці існує кілька концептуальних підходів до визначення змісту і функціонального навантаження соціального інституту освіти (див., наприклад, огляд⁵). У відповідності до цього різноманіття, представники *функціонального* підходу (Кларк, Херн) особливого значення надають позитивній сенс усім функціям освіти. Ця традиція сходить ще до Дюркгейма, який наголошував, що головною функцією освіти є передача цінностей домінуючої культури. Проте культурна спрямованість та культурні цінності суттєво різняться в різних суспільствах, навіть у різних соціальних групах того самого суспільства, що зумовлює суттєві відмінності у змісті різних систем освіти.

Поряд з цим, глобальні тренди спрямовують це різноманіття до мізерних розбіжностей, формуючи універсальні культурні зразки та норми у всіх сферах життєдіяльності суспільств. Поряд з цим, опція освіти, відповідно до якої, інтегруючи в освітній процес молодь, освіта сприяє передачі суспільних культурних цінностей та ідеалів; сприяє підтриманню соціального порядку, а забезпечуючи втілення в життя нових технологій, сприяє соціальним змінам, розвитку суспільства, не зникає, а продовжує втілюватися у життя.

У такій ситуації позитивна роль освіти в обов'язковому порядку маркерується параметрами якості. Бо її відсутність –

⁵ Соціальний інститут освіти, його функції в суспільстві. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8323.html>

неможливість утілювати у життя провідну місію освіти – прогресивний розвиток суспільства.

Згідно з «протилежною» теорією – *теорією конфлікту* (Гінтіс, Боулз, Колінз) – освіта є віддзеркаленням різноманітних групових конфліктів, вона «сприяє експлуатації та пригніченню соціальних груп, які перебувають у менш сприятливих умовах»⁶. Сам процес освіти представники цієї теорії пов'язують з боротьбою статусних груп за права, привілеї, владу, багатство, бо саме освіта готує кваліфіковані кадри та надає можливості займати ті чи інші посади у майбутньому. За такого ракурсу аналізу конфлікти з приводу вимог до рівня освіти виникають між групами, що мають усе це, і тими, що прагнуть мати (та використовують потенціал освіти для цього, в тому числі). Перші наполягають на відповідності освіти певним «стандартам», інші – на вільному доступі до неї. Саме ці ракурси відображаються у процесах реформування освіти. Отже, ця теорія стверджує, що освіта сприяє збереженню структури соціальної нерівності в суспільстві.

Згідно з конфліктною парадигмою, рух освіти (як і суспільства в цілому) на шляху прогресу здійснюється саме через протиріччя, а це означає, що і забезпечення якості освіти носить протирічливий характер – лише завдяки їх наявності якість освіти підвищується. Зауважимо, що за такої точки зору важливим у системі освіти є не гармонійний та збалансований розвиток, а навпаки – постійні конфлікти інтересів.

⁶ Соціальний інститут освіти, його функції в суспільстві. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8323.html>

Ретельний погляд на перший та другий позначені підходи до функціонального навантаження освіти дозволяє стверджувати, що вони мають досить абстрактний характер, виключаючи (або просто відводячи другорядну роль) власне суб'єкти освітнього простору. Саме тому автори *теорії людського капіталу* (Андерсон, Хелсі, Флауд) вважають, що освіту варто розглядати як *капіталовкладення в майбутнє людини*⁷. На їхню думку, витрачені в минулому зусилля обов'язково будуть винагороджені в майбутньому. Такий підхід акцентує увагу на людях, які залучені до освітнього простору, на якості освіти, що отримується, на різних складових освіти як не просто набору формальних компонентів знаннєвого накопичення, а як на такому механізмі, який дозволяє особистості розвиватися і дозволить отримати певні дивіденди від використання набутої освіти у майбутньому. Тому якість цього процесу розглядатиметься через зростання показників складових людського капіталу, що насправді, виводить нас за межі знаннєво-інформаційно-культурного поля у більш широкий суспільний контекст.

Однак при використанні будь-якого підходу пов'язаного із суб'єктами, варто розуміти, що в освіті не можуть не бути присутні певні універсальні типізовані зразки, норми, технології; бо інститут освіти постає як засіб соціального контролю, як механізм регулювання соціальних відносин для створення однакових можливостей соціальної мобільності⁸.

Таким чином, освіта як соціальний інститут, відіграє значну роль у житті суспільства. Вона пов'язана з формуван-

⁷ Соціальний інститут освіти, його функції в суспільстві. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8323.html>.

⁸ Там само.

ням та збереженням культурного набуття суспільства, його історії. І провідною проблемою у такому ракурсі є поведінка людини в освітньому просторі та її ставлення до інституту освіти, мотивація освіти та особливості її використання тощо. Відповідно і якість освіти має специфічні ракурси вимірювання.

Важливим акцентом у розумінні ролі освіти у розвитку сучасного суспільства і відповідних акцентах її якості є фундаментальні функції, які вона виконує у суспільстві.

Так, «однією з найбільш важливих функцій інституту освіти є трансляція і поширення цінностей, знань, культури в суспільстві. Ідеться про ціннісні зразки поведінки, культурні здобуття, накопичені знання, професійні навички, суспільний досвід, досягнення в мистецтві, моральні норми і правила, стандарти і традиції соціальної поведінки тощо. Завдяки цій функції освіта відтворює суспільство. І тому вимірювання якості виконання освітою цієї функції є вельми важливо.

Водночас інститут освіти виконує функцію забезпечення наступності використання історичного досвіду і духовної спадщини поколінь. Виконуючи цю функцію, інститут освіти відтворює характер відносин особистості із суспільством, відбиває їх розмаїття. Освіта в рамках цієї функції створює цілісність цивілізаційного розвитку.

Такий макропогляд на «глобальні» функції освіти визначає певну макро групу показників, які мають враховуватися при вимірюванні її якості. Складність врахування зазначених функцій у цьому процесі визначається різноманітністю та диференціацією саме ціннісних моделей у суспільстві. І відповідь на питання виконання освітою перелічених вище функцій стає також відображенням цієї різноманітності.

Поряд з цим, не варто ігнорувати факт формування глобального суспільства в умовах його інформаційної навантаженості. У такому суспільстві підвищений рівень мобільності, активне формування глокальних цінностей та глобального досвіду ускладнюють відповідь на питання: «Що саме освіта має транслювати? Якого досвіду навчати?»

Важливою функцією інституту освіти є соціалізація особистості, адаптація до соціальних відносин, суспільного життя, які притаманні саме цьому суспільству. Освіта не лише знайомить з культурними цінностями, нормами, соціальними ролями, а й сприяє їхній інтерналізації, відтворенню певного способу життя, тобто виконує *інтегруючу функцію*. Завдяки освіті суспільство зберігає власну цілісність, стабільність базових параметрів. У рамках цих процесів відбувається інтеграція особистості й окремих груп населення в соціальні системи та підсистеми і загальну соціетальну систему. В цій системі особливої значущості набуває також *виховна функція* освіти. Саме освіта, забезпечуючи процес гармонізації та вдосконалення людських якостей, формує новий тип особистості, який відповідає новому типу суспільства, який забезпечує наступність у суспільній, професійній та інших видах діяльності. В рамках зазначеної функції відбувається і формування відповідального громадянина, який став би активним учасником соціально-економічних і політичних перетворень та основою громадянського суспільства. В його рамках освіта має стимулювати *саморефлексію*, глибоке усвідомлення людиною своєї суті та особистих потенцій, ролі у суспільстві. Такі функції, на відміну від попередньої групи, у сучасному суспільстві спрямовані на поєднання мікро- і макро- рівнів соціального простору. А якість освіти, що

вимірюватиметься в цьому ракурсі може бути прив'язана саме до даного маркеру.

На сучасному етапі розвитку суспільства великого значення набуває інноваційна функція – забезпечення соціальних і культурних змін. В умовах формування інформаційного суспільства та розвитку нових форматів функціонування суспільних відносин зазначена функція набуває особливої значущості. В освіті вона реалізується як традиційно: через проведення науково-дослідної роботи, виконання дослідницьких замовлень підприємств, установ; міжгалузевих проектів тощо; так і інноваційно: розробка нових технологій, удосконалення механізмів взаємодії, міждисциплінарні аудити тощо. Але, не зважаючи на форму реалізації, слід зазначити, що завдяки виконанню освітою цієї функції, вона не тільки підтримує власний стан на сучасному рівні, а й визначає перспективний розвиток суспільства, стимулює ефективні рішення та відкриття.

Із цією функцією пов'язана ще одна – поєднання освіти з наукою та практикою. Тренд такого поєднання розглядається як запорука успіху сучасного фахівця; від дозволяє долати розриви між теоретичними ракурсами університетського навчання та практичними особливостями функціонування сучасних підприємств. У загальному вигляді це сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, удосконаленню самої системи освіти, бо нові наукові ідеї та відкриття включаються до навчальних програм, забезпечуючи високу якість підготовки фахівців.

Підкреслимо, що реалізація зазначеного блоку функцій неможлива без розвитку та удосконалення суб'єктів освітнього процесу, тому надзвичайне значення має актуалізація

такої функції освіти, як стимулювання самоосвіти, самопідготовки, постійного набуття знань. Особливе місце в цьому відіграє неперервна освіта. Ґрунтовні розробки в цій царині⁹ демонструють стійкі ефекти від впровадження такого підходу до організації освіти та, безумовно накладають певні особливості на вимірювання якості освіти.

Неабияке значення для розвитку суспільства має функція соціальної селекції, для виконання якої освіта має бути побудована в такий спосіб, щоб уже із самого початку навчання забезпечити добір найбільш обдарованих і здібних до навчання особистостей, а також забезпечити можливості отримання освіти всіма членами суспільства.

Виконання функції соціальної селекції забезпечує раціональне відтворення і поновлення соціальної структури суспільства, а отже, і його нормальне функціонування. Це є прямим виявом взаємодії інституту освіти й соціальної структури суспільства. Безумовно, зазначена функція дозволяє враховувати ще один блок показників для вимірювання якості освіти.

Таким чином, зазначені вище функціональні маркери інституту освіти є важливими для розвитку різного рівня суб'єктів соціуму і відповідно, розмова про якість їх виконання повинна враховувати їхні маркери.

⁹ На шляху до безперервної освіти. Харків: Вид-во НУА, 2005; Непрерывное образование в контексте образовательных реформ в Украине. Харьков, НУА, 2006; Михайлева Е.Г. Непрерывное образование как фактор развития интеллектуального потенциала украинского общества. Харьков, Изд-во НУА, 2005; Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем (первый опыт становления и развития в Украине). Харьков, НУА, 2011; Непрерывное образование в объективе времени. Харьков, НУА, 2014 та інші.

Поряд з цим, як ми зазначали вище, особливої уваги в контексті вивчення якості освіти заслуговують структурні елементи соціального інституту освіти. На нашу думку, саме структурні відображення дедалі формують методологію оцінки якості того або іншого рівня освіти та її конкретне методичне забезпечення, яке складається зі спеціалізованого інструментарію.

Відповідно до Розділу II, ст. 10, п.1, Закону України «Про освіту»¹⁰ складниками освіти є: дошкільна освіта; повна загальна середня освіта; позашкільна освіта; спеціалізована освіта; професійна (професійно-технічна) освіта; фахова передвища освіта; вища освіта; освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта.

Таким чином, маємо зауважити, що питання щодо ролі освіти у розвитку сучасного суспільства може поєднувати не тільки загальний системний аналіз, а й аналіз окремих складових. При цьому, недостатня увага, наприклад, до питання якості освіти на рівні повної загальної середньої освіти може зруйнувати і систему забезпечення якості передвищої або вищої освіти. Але варто враховувати той факт, що за умов приналежності до соціального інституту освіти, освітній процес у школі буде значно відрізнятись від освітнього процесу у вищій школі. На нашу думку, саме це і становить різницю форматів структур загального соціального інституту та методології і методики вимірювання їх якості.

Шкільна освіта, на сьогоднішній день – чітке та прозоре формоутворення, яке виконує зазначенні соціумом та державою завдання щодо формування у учнів необхідних

¹⁰ Закон України «Про освіту»

знань, умінь та навичок. Тому питання якості процесу шкільної освіти стає все більше актуальним у сучасних умовах. Ми маємо розуміти, що саме школа виступає базовим фундатором цінностей та знань сучасної молоді, основою для розвитку інноваційного мислення, технологічних рішень та формування громадянського суспільства. Саме школа функціонально несе відповідальність за формування та розкриття всіх базових навичок дітей, їхніх талантів, які у майбутньому перетворюватимуться в професійні знання та національні здобутки. Саме тому, якість сучасної шкільної освіти в розрізі функціонування соціального інституту освіти має підтверджуватися як суб'єктивними так і об'єктивними показниками, які, в свою чергу повинні враховувати функціональну навантаженість освіти.

Однак треба зауважити, що, не дивлячись на різність форматів названих рівнів освіти, у загальній структурі соціального інституту, що розглядається, є макро- суб'єкт, який має особливу функцію стосовно для всіх структурних новобудов – держава. Даний суб'єкт має регулятивні, нормотворчі та контрольні повноваження. Саме тому базові аспекти питань вимірювання якості освіти належать саме до його компетенції. Але вони повинні враховувати особливості рівнів освіти та функцій, які виконуються нею.

Таким чином, можемо говорити, що фундаментальні основи інституту освіти завдяки її концептуальній різноманітності, функціональній значущості та структурній диференціації відіграють принципово важливу роль у розвитку суспільства. Саме тому питання відстежування якості освіти на різних її рівнях є принципово важливим.

1.2. Полізімовність концепту «якість освіти» в контексті нових потреб динамічного розвитку суспільства

Якісна освіта розглядається сьогодні міжнародною спільнотою як одна з необхідних умов успішного розвитку будь-якої країни. Бо завдяки неї, формується людський та інтелектуальний капітал суспільства, підвищується конкурентоспроможність країни на міжнародній арені. Крім того, як визначено ЮНЕСКО, питання якісної освіти є важливими для набуття молоддю життєвих компетенцій для успішного входження у сучасне суспільство задля досягнення соціальної злагоди. Європейський Союз розглядає якісну освіту передусім як інструмент економічного зростання на шляху до розбудови більш компетентно спроможної та динамічної спільноти¹.

Таким чином, забезпечення якісної освіти розглядається у сучасному міжнародному контексті через різні – соціальні, політичні, економічні потреби, що важливо враховувати в сучасній освіті. Вона перестає виступати феноменом «самої в собі», замикаючись лише на власних механізмах та потребах. Вона активно перетворюється на відкриту систему, забезпечення якості якої стає мульти-векторним завданням. Більш того, якість освіти розглядається і як феномен, важливий для різних рівнів соціальних суб'єктів від особистості до держави.

Україна також приділяє велику увагу проблемі якості освіти, проголошуючи її передумовою національної безпеки

¹ Дегтяренко Л. Система моніторингу, як одна із форм підвищення якості освіти. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285>

держави, підтвердженням додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту, інтегруючи макро- та мезо- рівні її досягнення.

Але, на наш погляд, не можливо вести мову про якість освіти лише у практичній площині – вона не може бути затребувана при відсутності цінності якості освіти. Як зазначають дослідники, «узагалі для нас сьогодні винятково велике значення мають сама ідея та філософія якості освіти. Це не тільки практичне, а й наукове осмислення проблеми якості освіти, усвідомлення того, що сьогодні вирішальну роль відіграє особистісна свідомість – це не стільки обсяг знань, скільки сама їхня структура, нова методологія мислення, підходи до рішення професійних задач, практичний зміст освіти. Саме це сьогодні є найбільш важливим у розумінні якості освіти»².

Варто зазначити, що якість освіти – це феномен, який поєднує в собі традиції та сучасність, бо визначається як фундаментальними маркерами наукового вектору аналізу, так і сучасними потребами соціальних суб'єктів, які постійно змінюються в інформаційному суспільстві. Саме тому погляд на якість освіти має бути двоєдиним. І перша складова цієї двоєдності – фундаментальна. Для її розуміння варто звернутися до базових маркерів якості освіти. До них, перш за все, віднесемо сутнісні ознаки, які на практичному рівні мають значення для вимірювання якості освіти та її складових.

Міжнародною організацією зі стандартизації ІСО прийняте таке визначення якості: «Якість – сукупність

² Коротков Е. Концепція якості освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1342/>

характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені та передбачувані потреби»³.

Закон України «Про освіту» визначає якість як «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг»⁴; а також підкреслює, що «якість освітньої діяльності – рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг»⁵.

Таким чином, на нормативно-законодавчому рівні виокремлюються певні акценти у розгляді якості освіти, перш за все, результативний та процесуальний, які пов'язуються із наявними або майбутніми потребами соціальних суб'єктів різного рівня. Але, якщо ми говоримо про нові потреби соціальних суб'єктів в інформаційному суспільстві, ми вважаємо за доцільне виокремлювати ще один акцент у розумінні якості освіти – як сукупність можливостей, які задовольняють потреби соціальних суб'єктів. Такий акцент, по-перше, корелює з концепцією неперервної освіти, про яку вже йшлося вище. А по-друге, робить освіту багатшаровим, гнучким явищем, яке наповнюється компонентами здатними задовольнити потреби суспільства, держави, соціальних інститутів, соціальних груп та спільнот, організацій та індивідів. І тому якість освіти теж розглядається як багатшаровий компонент суспільства, багатовекторний.

³ ДСТУ 3230-95. Термины и определения.

⁴ Закон України «Про освіту»

⁵ Там само.

У цьому контексті виокремимо три основні групи складових якості освіти: якість потенціалу освіти, якість процесу освіти та якість результату освіти.

Якість потенціалу безпосередньо пов'язана з якістю мети освіти, якістю освітніх стандартів, якістю освітніх програм, якістю матеріально-технічної бази освітнього процесу, якістю викладацького складу, якістю інформаційно-методичної бази тощо. Тобто мова йде про спроможність освіти бути різноманітно наповненою при збереженні базового ядра. У такому контексті якість також розглядається як можливості реалізації внутрішнього потенціалу особистості в умовах впливу зовнішніх детермінант.

Такий блок у розгляді якості освіти обумовлений динамічною появою нових соціальних структур і суб'єктів, у тому числі і в галузі освіти. Їхня поява – риса сучасності, але вона має супроводжуватися не лише фактом існування, а й відповідними умовами свого функціонування. У такому ракурсі ці умови розглядатимуться як компоненти якості.

Зазначені акценти якості потенціалу освіти перетинаються з процесуальним контекстом якості освіти. У такому (найбільш розповсюдженому) концептуальному розумінні якості освіти вона постає як комплекс характеристик освітнього процесу, що визначають послідовне та практично ефективно досягнення мети освітою, формування компетентностей тих, хто навчається.

Якість процесу – «це якість технології освіти, контролю освітнього процесу, якість мотивації викладацького складу на творчість та ефективність педагогічної роботи, якість ставлення учнів до освіти, інтенсивність освітнього процесу,

управління освітою, методи презентації навчальних досягнень»⁶.

Із позицій процесу, «якість освіти» – «це стан та його здібність, що задовольняють потреби людини, відповідають інтересам суспільства і держави»⁷.

Взагалі, процесуальний компонент якості освіти – це відповідь на питання: «Як?», «Завдяки чому?» забезпечується освіта, які механізми сприяють або гальмують цей процес. Така складова якості освіти є віддзеркаленням дійового, процесуального, функціонального підходу до її аналізу.

Поряд з цим, будь-який процес має результат: якщо якість освіти як процес – це задоволення потреб людини, відповідність інтересам суспільства і держави, то результат діяльності освіти розглядається як відповідність рівня підготовки тих, хто навчається, вимогам діючих освітніх стандартів.

Якість результату – один з аспектів якості, який найчастіше розглядається у практичному аспекті, в тому числі і щодо вимірювання якості шкільної освіти через ЗНО. В такому аспекті метою освіти є досягнення професіоналізму людини. «Професіоналізм – щось більше, ніж володіння визначеним обсягом знань і навичок. Це, крім усього іншого, мистецтво пошуку та вибору варіантів дій, організаційно-технічне конструювання діяльності, обґрунтування позицій і переконання опонентів, самоосвіта, можливість освоєння та накопичення досвіду. Професіоналізм формується послі-

⁶ Коротков Е. Концепція якості освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1342/>

⁷ Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

довно та поступово. Можна багато знати, але не бути професіоналом, можна багато що вміти, але при цьому також не бути професіоналом. Здатність освіти формувати професіоналів у своєму власному процесі – одна з її найважливіших характеристик. Професіоналізм принаймні в головних своїх рисах не повинен спиратися на просте накопичення досвіду використання знань методом спроб і помилок, зусилля цілеспрямованої адаптації до практичних умов діяльності. Професіоналізм – це елемент освітнього процесу. І він може бути різним. Професійна свідомість повинна бути орієнтована на якість діяльності»⁸.

Якість освіти як результату для його вимірювання – усвідомлення професіоналізму, розпізнавання та реалізація індивідуальних здібностей та особливостей, вдале працевлаштування, кар’єрне зростання, ріст зарплати, накопичення практичних навичок тощо. Кожна з цих характеристик потребує окремого аналізу та вивчення можливості її виміру й оцінки, урахування у практиці організації навчального процесу на різних рівнях освіти. Саме тому традиційний підхід до вимірювання якості освіти полягає в обґрунтуванні системи показників, які замірюють знання учнів та аналізують рівень засвоєного ними навчального матеріалу, вміння оперувати знаннями, застосовувати їх у конкретних ситуаціях. Але з часом такі акценти розширилися: основним критерієм якості знань, як інтегрального утворення вчені (І. Лернер та ін.) визначили їх повноцінність. Відповідно до такої позиції обґрунтовуються три рівні вимірювання якості

⁸ Коротков Е. Концепція якості освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1342/>

знань: фіксація знання; розуміння знаннєвого матеріалу та готовність його застосування в традиційних та нетрадиційних умовах. Вочевидь, одним з важливих результативних вимірів якості освіти став практичний.

Таким чином, можна погодитись, що «якість освіти як результат в узагальненому визначенні – це комплекс компетентностей і характеристик професійної свідомості, що відбивають здатність фахівця здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог сучасного етапу розвитку суспільства, на визначеному рівні ефективності та професійного успіху, із розумінням соціальної відповідальності за результати власної професійної діяльності»⁹.

Важливим інструментом для цього є професійна свідомість, яка відрізняється тим, що вона характеризує не стільки ступінь спеціальної підготовки, а й загальний освітній рівень, пов'язаний зі здатністю і потребою в неперервній освіті, самоосвіті, розвитку культури, формування адаптивних й інноваційних рис особистості, розширення світогляду тощо.

«Забезпечення якості освіти певною мірою залежить від визначення цілей і прогнозування очікуваних результатів. Відтак, головною метою якості шкільної освіти є досягнення учнями такого рівня освіченості, який би відповідав їх особистісному потенціалу і тим самим створив би основу для провадження освіти і власного розвитку»¹⁰.

⁹ Liubyva, V. (2016). Освітні технології як засіб професійної самореалізації майбутніх вихователів. *Koncept (Kirov): Scientific and Methodological e-magazine*, 1-15. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-48034-8>

¹⁰ Васильченко Л. Умови підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 4 (80). С. 91.

Але якісний результат освіти – це не тільки знанневий компонент. Це і розвиток особистості, її якостей як члена суспільства. «Якість освіти виявляється й в особистісних рисах учня, що не тільки існують від природи, а й формуються, і розвиваються в освітніх процесах. Підвищується роль виховання особистості. Досягнення необхідної та достатньої якості немислиме без виховної складової освіти. Проблема не тільки в необхідності, а й у тому, що виховання повинне відбивати не тільки реалії сучасності, а й прогнози майбутнього»¹¹.

Саме тому зміст шкільної освіти, що має вимірюватися, повинен при такому підході включати знання, практичні навички, установки, готовність до виконання різноманітних соціальних ролей і практичної діяльності у суспільстві, що постійно змінюється. Зміст освіти повинен формувати особистість людини, визначати ефективність її майбутньої професійної діяльності. «Він може бути широким чи звуженим, абстрактним чи конкретним, гармонічним чи безсистемним, збалансованим чи тенденційним, індивідуалізованим чи шаблонним, догматичним чи творчим. У всіх своїх характеристиках зміст освіти відбиває її якість. А критерієм якості є рівень науки та техніки, потреби економіки, прогнози розвитку. Тут і криється ще одна проблема якості освіти – проблема відповідності існуючого змісту освіти можливому та необхідному змістові, його відповідності потребам сьогодення й перспективам майбутнього. Це також проблема своєчасного та прогресивного відновлення змісту освіти»¹².

¹¹ Коротков Е. Концепція якості освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1342/>

¹² Там само.

Дане коло питань обумовлює необхідність системного погляду на феномен якості освіти, її оцінювання. Бо саме результативний компонент якості освіти є найчастіше та найлегше вимірюваним. На думку сучасних вчених, «окремі дослідження присвячені розробці механізмів оцінювання якості знання, зокрема, навчання як результату, а саме: якісні експертно зорієнтовані системи та кількісні тестові методики оцінки. Однак, питання оцінювання результативного компоненту якості знань викликає у багатьох учених заперечення»¹³, оскільки часто вимірюються та оцінюються тільки знання, вміння, навички, а не можливість їхнього застосування. Поряд з цим, сам результат освіти у такому контексті може бути віддетермінований, що ускладнює питання його вимірювання. При традиційному підході недостатньо приділяється уваги і оцінці результатів навчання особистості у переломленні до її потенційних можливостей, нахилів, інтересів тощо. Відповідно в рамках оцінки результатів освіти не враховується прогностичний компонент, пов'язаний з визначенням потенційних можливостей розвитку кожного учня, тих чи інших освітніх процесів тощо. Це обумовлює необхідність нових акцентів в оцінці результатів освіти та вимірювання її якості. І в цьому аспекті варто визнати, що «феномен якості освіти охоплює всі сторони її функціонування: результати навчально-виховної діяльності учнів, рівень професійної підготовки педагогічного колективу, наявність і характер використання матеріально-технічної бази, здатність адміністрації школи

¹³ Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

забезпечити відповідні умови для функціонування й розвитку навчального закладу тощо»¹⁴.

Узагальнення розробок вчених дозволяє говорити про наявність у науковому полі двох векторів теоретичного та практичного розгляду якості освіти: широкий та вузький. У широкому розумінні якість освіти розглядають як збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти¹⁵; у вузькому – як перелік результатів функціонування системи освіти задля досягнення цілей соціальних суб'єктів.

Відповідно обидва ракурси можуть розглядатися як актуальні для сучасності та пошуку відповідей на питання щодо вимірювання якості освіти. Поряд з цим, обґрунтування того чи іншого підходу в умовах інформаційного суспільства – лише пояснення авторського вибору. На наш погляд, якість освіти має розглядатися як система (див. рис.)

Як зазначають в цьому аспекті дослідники (К. Г. Михайлова, Н. В. Москаленко, О. І. Назарко, Н. В. Опар, Ю. Романенко, О. Черемис, О. А. Цюк та ін.)¹⁶, якість освіти – «це

¹⁴ Приходько В. Системний підхід до моніторингу якості освітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу. URL: <http://tme.umo.edu.ua/docs/9/41.pdf>

¹⁵ Черемис О. А. Проблеми моніторингу якості освіти. URL: <http://timo.com.ua/node/7213>

¹⁶ Михайлова К. Г., Назарко О. І. Якість освіти як теоретична проблема: методологічні підходи до аналізу. Грані. 2010. №2; Цюк О. А. Забезпечення якості вищої освіти: освітні індикатори та міжнародні організації. Порівняльно-педагогічні студії. 2013. №. 4 (18). С. 119-124; Романенко Ю. А. Якість освіти: суть поняття та оцінювання. Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». 2009. № 3. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2009_3/romanenko.pdf.

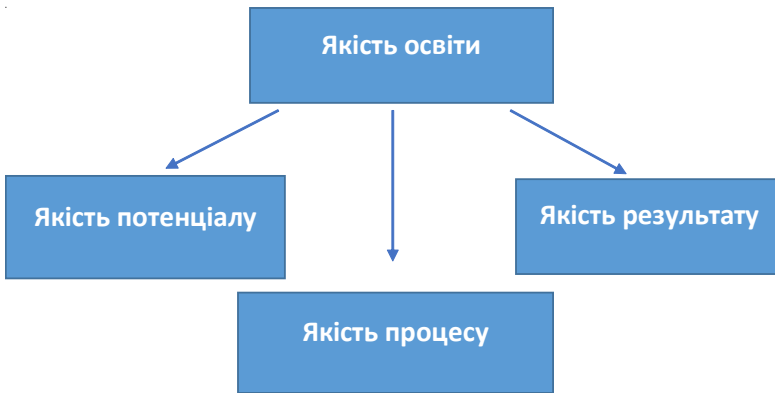

Рис. 1.1. Системний підхід до вимірювання якості освіти в сучасному суспільстві.

узагальнений показник розвитку суспільства у певному часовому вимірі, тому його слід розглядати в динаміці тих змін, що характеризують поступ держави в контексті світових тенденцій: вона рухається до консолідації та інтеграції у світове співтовариство чи протистоїть йому, ставлячи свої інтереси понад усе. Вона є суспільною характеристикою, а не предметом змагання чи політичним аргументом в оцінці розвитку держави на конкретному етапі її становлення»¹⁷.

Якість освіти – цивілізаційна характеристика освіти, яка несе на собі не лише абстраговану загальноновизнану цінність, а й відбитки політичних, економічних, соціокультурних рис суспільств. Такий макровимір якості поєднується

¹⁷ Потаї Н. В. Державне управління забезпеченням якості вищої освіти України в умовах євроінтеграції. Дис. ... канд. наук з державного управління. 25.00.01 – теорія та історія державного управління Державне управління. Івано-Франківський державний технічний університет нафти та газу, 2019.

з мезовиміром. І тоді якість освіти розглядається як «збалансована відповідність процесу і результату освітньої діяльності цілям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти, як сукупність властивостей і характеристик освітнього процесу або його результату, що надають їм здатність задовольняти освітні потреби всіх суб'єктів навчально-виховного процесу та споживачів освітніх послуг: учнів і студентів, їхніх батьків, викладачів, роботодавців, управлінців тощо, тобто держави і суспільства в цілому»¹⁸.

Саме розгляд освіти та її якості через системну методологію є, на наш погляд, максимально відповідає таким вимогам сучасності.

Поряд з цим, вимірювання якості передбачає високий рівень конкретності показників. Саме тому, у педагогічній теорії (Т. Довженко, Т. Шамова) формується інтегративний підхід до поняття «якість освіти». «Ідеться про таку інтегральну модель, якість освіти якої детермінована одночасно і змістом навчання, і особистістю вчителя, його індивідуальністю»¹⁹, а також умовами, що необхідні для забезпечення якості навчально-виховного процесу на різних рівнях соціальної динаміки.

Тому якість освіти на практиці розглядається в єдності процесуального та результативного компонентів, а її структура визначається через знаннево-інформаційний, культурологічний ціннісно-мотиваційний та ресурсний компоненти.

¹⁸ Вікторов В. Регулювання якості освіти як філософсько-освітня проблема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». К., 2006. С. 8

¹⁹ Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

Як зазначають науковці, «урахування соціальної природи категорії «якості освіти» (стану і результативності процесу освіти у суспільстві, його відповідність потребам та очікуванням різних соціальних груп щодо розвитку, формування громадянських та професійних компетентностей особистості) дозволяє розглядати якість освіти як сукупність показників, що розкривають різноманітні аспекти діяльності навчального закладу: зміст освіти, форми і методи навчання, матеріально-технічну базу, кадровий склад»²⁰. Таким чином, категорія «якість освіти» конкретизується на рівні начальних закладів, що надає можливість аналізувати внески кожного з них у загальнонаціональні, загальнорегіональні показники якості освіти. Такий підхід надає можливість і розробляти конкретизовані програми удосконалення якості освіти.

Поряд з цим, конкретизація якості освіти пов'язана і з персоніфікованим рівнем. У цьому аспекті, зокрема на думку Б. Гершунського, «якість освіти як комплексного утворення складають грамотність – освіченість – професійна компетентність – культура – менталітет»²¹. Тобто розмова про якісну освіту не може вестися без погляду на суб'єкта, який її отримує.

Ці складові пов'язані між собою та відображають взаємозв'язок між різними рівнями якості освіти та її детер-

²⁰ Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

²¹ Освіта як результат: грамотність-освіченість-професійна компетентність-культура-менталітет. URL: <https://zen.in.ua/filosofiya-osviti/osvita-yak-obekt-sistemnogo-obgruntuvannya-status-filosofiyi-osviti/osvita-yak-rezultat-gramotnist-osvichenist-profesiyina-kompetentnist-kultura-mentalitet>

мінантами. Такий зв'язок визначає й підходи до оцінки якості, оптимальні інструменти цього процесу на різних рівнях соціальної динаміки та структури. Наприклад, «результат освіти може оцінюватися безпосередньо на педагогічному рівні у вигляді якісних та кількісних оцінок знань, умінь, навичок, творчих, світоглядних, ментальних чи поведінкових якостей особистості (спільноти людей) у процесі отримання освіти відповідного рівня та профілю. Розглядаючи результати на рівні функціонування освітньої системи, необхідно враховувати, що оцінювання якості освіти повинно бути опосередкованим економічним, моральним, інтелектуальним, науково-технічним, культурним, екологічним, демократичним, правовим ментальним станом і потенціалом соціуму, держави, цивілізації в цілому. Відтак, доцільно оцінювати якість освіти за якістю основних видів діяльності, що визначається шляхом вивчення якості навчального процесу та якістю результатів діяльності системи, що розглядається через рівень підготовленості випускників навчальних закладів, рівень затребуваності, рівень задоволеності особистих запитів випускників, рівень досягнень педагогів, повноту реалізації навчальних планів. Таким чином, результат якісної освіти оцінюється як на індивідуально-особистісному рівні з урахуванням реально набутого, так і на громадсько-державному (цивілізаційному) рівнях»²².

Врахування цього факту є принципово важливим для сучасного суспільства, в якому існує диференціація потреб

²² Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

соціальних суб'єктів. І освіта має враховувати це різноманіття.

Вивчення проблеми якості у такому ракурсі дає можливість ототожнювати категорію «якість освіти» з поняттям «розвиток», оскільки останній феномен є цілеспрямованим процесом якісних змін суб'єкта чи об'єкта. «Результатом розвитку є нова якість об'єкта зі змінами його складу, структури тощо. Джерела розвитку, його механізми, напрям, форми й результати зумовлені основними законами діалектики. Існує два напрямки розвитку: в основі першого лежать стандарти, другий передбачає розвиток за принципами «якості», уникаючи регламентації. Проте, якість освіти постійно прагне вдосконалити стандарти шляхом творчого, інноваційного підходу, а тому розглядається як динамічна категорія»²³.

Вочевидь, існуюча паралель між забезпеченням якості освіти та розвитком освіти підкреслює двоєдиний характер процесу забезпечення якості освіти. І це визначає потреби динамічних гнучких змін механізмів вимірювання її якості.

При всій різнобарвності сучасних акцентів, у вітчизняній науковій практиці досить вдало систематизовано ці акценти. Так сучасні вчені підкреслюють, що «можна виокремити три групи її трактовок, які різняться поміж собою рівнем абстрагування (див. рисунок). Перша група – соціально-філософська. В її рамках вчені та практики освіти (наприклад, Л. П. Ампілогова, О. І. Ляшенко, В.М. Малькова, С. А. Щудло та інші) розглядають якість освіти як основу функціонування й розвитку сучасних освітніх систем. У своїх

²³ Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/368/>

роботах автори зазначають, що якість освіти є одним з трьох найважливіших показників при вимірюванні індексу розвитку людського потенціалу та має серед них найбільшу питому вагу. Характеризуючи зазначений індекс, науковці аналізують критерії і показники якості та роблять висновки про зміст поняття»²⁴.

Відповідно, таке трактування якості освіти вказує і на особливі акценти її вимірювання.

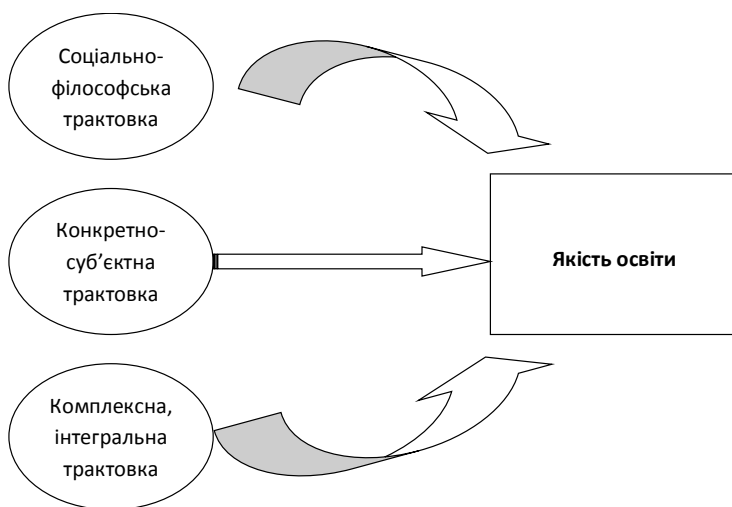

Рис.1.2. Три основні групи трактовок сутності якості освіти²⁵

²⁴ Назарко О. І. Якість загальної середньої освіти в сучасній Україні: соціологічний аналіз. Дисертація канд. соціол. наук: 22.00.04, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2012. 200 с.

²⁵ Там само.

У роботах представників цієї групи трактувань сутності якості освіти вона «трактується в таких вимірах, як суспільний ідеал освіченості людини; результат її навчальної діяльності; процес організації навчання і виховання; критерій функціонування освітньої системи»²⁶.

Як зазначає О. Назарко, представники цього підходу, «розглядають якість освіти як соціальну категорію, яку слід розглядати як сукупність властивостей освіти, що визначають її здатність задовольняти відповідні потреби особистості, суспільства, держави відповідно до призначення освіти. У такому підході акцент робиться на концептуальних аспектах функціонування освіти, її здатності, перш за все, забезпечити якісне політичне, духовне, економічне та інше життя суспільства. У підсумку, перший підхід максимальну увагу приділяє макрорівню в аналізі якості освіти, і лише після цього звертає увагу на суб'єктів мікрорівня»²⁷. Погодимося, що за своїми методологічними позиціями такий підхід дуже близько стоїть до інституціонального напрямку соціологічного осмислення освіти, що надає йому певні пізнавальні можливості у дослідженні феномену якості загальної середньої освіти.

²⁶ Деменко О. , Ампілогова Л. Педагогічний самомоніторинг процесу інтегрування інновацій – чинник підвищення якості освіти. *Новий колегіум: Науковий інформаційний журнал/ Харківський державний технічний університет радіоелектроніки*. Харків: АТ «Бізнес інформ», 2007. № 3. С. 8-9.

²⁷ Назарко О. І. Якість загальної середньої освіти в сучасній Україні: соціологічний аналіз.- Дисертація канд. соціол. наук: 22.00.04, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2012. 200 с.

Друга група визначень носить, на думку О. Назарко, навпаки мікрорівневий характер – конкретно-суб’єктна. «В її рамках визначення якості освіти «прив’язується» до конкретних суб’єктів – перш за все до споживачів освітніх послуг та освіти як соціального інституту. Наприклад, С. Шишов і В. Кальней визначають якість освіти як «міру задоволеності очікувань різних учасників процесу освіти від наданими освітніми установами освітніх послуг» або «міру досягнення поставлених в освіті цілей і завдань»²⁸. Отже, виходячи з цього визначення, якість освіти має принаймні два аспекти: відповідність освітнім стандартам і відповідність запитам споживачів освітніх послуг. З такого тлумачення витікають і відповідні характеристики якості освіти: інституціональні (ефективність функціонування навчального закладу) та особистісні (розвиток потреби особистості, успішність професійного становлення)»²⁹.

В рамках третьої групи дефініцій зазначається, що «якість освіти – це інтегральна характеристика освітнього процесу і його результатів, що визначають міру відповідності освіти прийнятним у суспільстві уявленням про те, яким саме має бути означений процес і які завдання він має реалізувати»³⁰; що термін «якість освіти» містить не тільки зміст освітніх програм, якість викладання дисциплін, але і ті фактори, які

²⁸ Шишов С. Є., Кальней В. Моніторинг якості освіти. М., 2005. С. 171-172.

²⁹ Назарко О. І. Якість загальної середньої освіти в сучасній Україні: соціологічний аналіз.- Дисертація канд. соціол. наук: 22.00.04, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2012. 200 с.

³⁰ Козлова О. Якість освіти як педагогічна проблема. Упр. освітою. 2011. № 14. С. 10.

прямо, або якимось чином можна віднести до соціальної сфери»³¹.

Науковці в такому підході аналізують категорію «якість освіти» з позиції загального системного підходу, який включає загально-філософський аспект, соціально-педагогічну і дидактичну інтерпретації, управлінсько-діяльнісний підхід.

Відповідно до цього, «поняття «якість освіти» стає все більш системним, багатогранним і реальним», а якість освіти характеризується такими складовими [див., наприклад³²]:

– якість навчально-методичної бази, що передбачає ресурсне забезпечення закладів освіти на належному рівні;

– якість педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу;

– якість об'єкта (суб'єкта) навчання – це рівень підготовки фахівців, здатних до ефективної професійної діяльності, до швидкої адаптації в умовах науково-технічного прогресу, які володіють технологіями в межах свого фаху, вмінням використовувати свої знання при вирішенні професійних завдань;

– змістовна якість – фундаментальні знання; прикладні знання; саморозвиток особистості; спрямованість на розвиток потенціалу особистості;

31 Гизатулин Д. Качество образования – это не только содержание программ. URL: www.ug.ru/archive/19451

32 Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти. *Вища школа України*. 2006. №1. С. 54–59; Закс Л., Зборовский Г., Кошечева И., Шуклина Е. Негосударственное образование в оценках студентов. *Высшее образование в России*. 2012. № 6. С. 95–104.

– якість організації навчального процесу – індивідуальний підхід до тих, хто навчається, врахування їх інтересів та здібностей;

– якість результату – високий рівень професійної підготовки; володіння знаннями, що мають безпосередньо запит у практиці професійної діяльності; широкі перспективи працевлаштування; здібність до саморозвитку тощо.

Таким чином, спеціалісти визначають якість освіти як інтегровану характеристику освітнього процесу та його результату, що відображає міру їх відповідності розповсюдженим у суспільстві уявленням про те, яким повинен бути освітній процес, яким цілям він повинен слугувати та яких результатів досягати. Тобто мова йде про сукупність показників, що характеризують різні аспекти освітньої діяльності держави, навчальних закладів, інших суб'єктів освітнього поля, які забезпечують формування відповідних компетентностей.

В цілому, ми можемо говорити, що поняття «якість» – системно-соціальний феномен, сукупність властивостей якого спрямована на забезпечення вимог і потреб споживачів різного соціального плану у теперішньому та майбутньому часі. Важливими характеристиками якості освіти, які варто враховувати при її вимірюванні, є динамічність та інтегративність, здатність задовольняти постійно змінні потреби різноманітних соціальних суб'єктів, що визначає критеріальну зону оцінки якості, зокрема: задоволеність суб'єктів освіти результатами навчально-виховного процесу, якість освітніх програм, рівень кваліфікації науково-педагогічних кадрів, залученість навчального закладу до різних форм інноваційної діяльності, наявні матеріально-технічні ресурси тощо.

Поряд з цим, якість освіти – інтегральна характеристика системи освіти, що відображує ступінь її готовності відповідати на виклики сучасності та створювати, підтримувати потенціал забезпечення потреб соціальних суб'єктів різного рівня, відповідати нормативним вимогам, соціальним і особистісним очікуванням. Ці вектори мають лежати у основі вимірювання якості освіти. Саме тому актуальними стають моніторинги та аудити діяльності суб'єктів освітнього процесу. І часто саме такі механізми виявляють наявність протиріч між сучасними потребами економіки та системою освіти, що не дозволяє останній при забезпечення власної цілісності, інноваційності, методологічної логічності досягати тих цілей розвитку, які необхідні сучасному суспільству. Тому важливим питанням постає питання про управління якістю освіти.

Розділ 2. МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

2.1. Моніторинг як інструмент вимірювання якості освіти

Якість освіти є сьогодні пріоритетом глобального плану: в ній зацікавлена більшість країн, вона має пріоритет для суспільств в цілому та їхніх економічних, політичних систем тощо. Такий стан речей обумовлений потребою у пошуку стабілізуючих розвиток компонентів суспільного життя в умовах постійної невизначеності. При цьому сучасне інформаційне суспільство стає певним джерелом викликів, які актуалізують питання про інструменти забезпечення якості освіти та її змістовне наповнення. Ці питання торкаються також і управлінських аспектів функціонування системи освіти, які визначають фреймові параметри можливостей освіти.

Відповідно важливим завданням стає пошук механізмів забезпечення якості освіти на різних щаблях освітньої системи завдяки синтезуванню інноваційних рішень різних соціальних суб'єктів.

Одним з таких механізмів постає моніторинг, який дозволяє діагностувати стан освіти та її елементів, виявляти

потенціал (який ми позначили як складову якості освіти), оцінювати якість процесу та результату освіти, а також надавати рекомендації щодо корегування змісту або процесу освітньої діяльності на різних рівнях цього соціального інституту.

Оскільки моніторинг у вітчизняній та закордонній практиках розглядається як універсальний механізм, який дозволяє оцінювати ефективність освітнього процесу, його сильні та слабкі сторони, важливим, на наш погляд, є ґрунтовний аналіз його потенціалу в умовах інформаційного суспільства, в умовах запровадження та постійного удосконалення механізмів оцінювання якості освіти.

Зазначимо, що визначення реперних крапок моніторингу в сучасному суспільстві має спиратися на провідні акценти його використання на різних етапах розвитку суспільства та в різних галузях знань, бо сучасне суспільство надає переваги саме міждисциплінарному системному підходу до вирішення будь яких проблем.

Дійсно, в основі методології моніторингових досліджень знаходяться різні галузі наукового знання. Як зазначають дослідники, «уперше моніторинг було використано в ґрунтознавстві, в екології та інших науках. Так, в екології за допомогою моніторингу проводяться спостереження за станом навколишнього середовища з метою попередження екологічних катастроф. Застосування моніторингу в медицині дає можливість виявити критичний стан людини, що загрожує її здоров'ю. У психологічних науках моніторинг використовують для виявлення тенденцій і закономірностей психологічного мікроклімату як окремих колективів, так і окремої людини (А. Орлов та ін.). Аналіз наукової літератури дає

підстави вважати, що залишилося мало галузей наукового знання, де б не використовувався моніторинг»¹. Тобто розповсюдженість моніторингових практик можна розглядати як підтвердження їхньої ефективності при відстежуванні тих чи інших процесів в різних сферах.

Не є виключенням і соціологічне знання, яке не лише надає власне трактування цьому феномену, а й демонструє можливості широкого використання та інтерпретації його даних. У цій науці моніторинг розглядається як систематичне спостереження, оцінка і прогнозування стану оточуючого середовища, обумовленого діяльністю людини (І. Бестужев-Лада та ін.); як система регулярних досліджень, мета яких полягає в науково-інформаційній допомозі та реалізації соціальних програм (А. Толстих та ін.). Відповідно основними маркерами, які заслуговують на особливу увагу при розгляді питання про забезпечення моніторингу якості освіти є регулярність з метою отримання інформації, необхідної для удосконалення практик, використання різноманітних форм та засобів моніторингових дій, акцентування не лише на сьогоденні, а й на майбутніх трендах, які визначатимуться сучасними станами освіти. Але перш, ніж надавати оцінку сучасним практикам в цьому напрямі, здійснимо історичний екскурс задля того, щоб «схопити» всі можливі переваги та ризики моніторингу як засобу вимірювання якості сучасної освіти.

Зазначимо, що проблема моніторингу актуалізувалась наприкінці ХХ століття і аналізу етапів її розвитку присвя-

¹ Що таке моніторинг? URL: <https://brensis.wixsite.com/monitoring/sho-take-monitorig>

чено достатньо наукових праць². Спробуємо систематизувати їх та надати нових важливих ракурсів осмислення.

Так, інтерес до моніторингу як явища в сфері освіти виникає в 30-ті роки ХХ століття. О. Локшина³ виокремлює три етапи розвитку моніторингу в освіті. Перший етап (30–50-ті роки ХХ століття) вчена відзначає як такий, в рамках якого «вперше акцентовано увагу на можливості системного підходу в галузі моніторингу, починаючи від адекватного структурування змісту освіти і закінчуючи ефективними процедурами оцінювання навчальних досягнень учнів з основних дисциплін з урахуванням не лише отриманих знань, а й набутих умінь і навичок»⁴. Відповідно цей етап був визначальним для моніторингових практик, оскільки став певною мірою накопиченням аргументів для впровадження такої системи, демонстратором необхідності системного виміру та окресленням потенційних можливостей. Але, поряд з цим, ми вважаємо що ці маркери на сьогоднішній день знов є актуальними завдяки глобалізаційним та одно-

² Азізова К. Етапи моніторингу якості освіти у вищому навчальному закладі. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Випуск 17. С.3-12; Бабінець С. Моніторинг якості освіти: педагогічний аналіз. URL:<http://ru.osvita.ua/school/method/353/>

³ Локшина О.І. *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи*. Київ: КІС, 2004; Локшина О.І. *Інновації в оцінюванні навчальних досліджень учнів у шкільній освіті країн Європейського союзу. Studies in Comparative Education*, 2009; Локшина О.І. *Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу*. 2011; Lokshyna O. The European Dimension of the Competence Based School education in Ukraine. *Revista de Pedagogie – Journal of Pedagogy*, Institutul de Stiinte ale Educatiei. Bucuresti – România, # 1, 2018. P. 47–64

⁴ Там само.

часно локально орієнтованим практикам, що активно інтегруються в національні системи освіти. Власне саме розуміння системності, яке є досить однозначним у науковому дискурсі, набуває нових меж, і це формує нові виклики для забезпечення якості освіти і її моніторингу.

Другий етап (60–70-ті роки ХХ століття) О. Локшина⁵ пов'язує із діяльністю Центру порівняльних досліджень у галузі освіти (США), який ініціював проведення міждержавних моніторингових досліджень шляхом тестування навчальних досягнень учнів. Вочевидь, що цей етап став реакцією на неоднозначні тенденції змагального вектору у розвитку глобальної освіти, пов'язаної, в тому числі, і з конкуренцією за людський капітал.

80–90-ті роки ХХ століття (третій етап) вважається періодом, коли формування моніторингу як цілісної системи підійшло до свого завершення. Саме в цей період було загально визнані його компоненти та процедури, враховуючи їхню варіативність. Зокрема, було визначено, що моніторинг освіти здійснюється на різних рівнях освіти, відносно різних суб'єктів освіти, його об'єктом можуть виступати як освітній процес, так і його результати; позначено важливість врахування різноманітних факторів на освітній процес протягом моніторингу.

⁵ Локшина О.І. *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи*. Київ: КІС, 2004; Локшина О.І. *Інновації в оцінюванні навчальних досліджень учнів у шкільній освіті країн Європейського союзу*. *Studies in Comparative Education*, 2009; Локшина О.І. *Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу*. 2011; Lokshyna O. *The European Dimension of the Competence Based School education in Ukraine*. *Revista de Pedagogie – Journal of Pedagogy*, Institutul de Stiinte ale Educatiei. Bucure'ti – Romvnia, # 1, 2018. P. 47–64

Таким чином, з формальної точки зору, формування концепції моніторингу було завершено, але, на наш погляд, тенденції сучасності демонструють наявність ще одного етапу розвитку моніторингу освіти – етапу диверсифікації. Цей етап є відображенням автономних можливостей освітніх структур, навчальних закладів, зменшення монополії держави та збільшення сили громадянського суспільства. Саме тому, можемо говорити про наявність четвертого етапу, який має місце у сьогоднішні.

Варто зазначити, що наявність виокремленого нами етапу детермінує певною мірою і тематику наукових досліджень в цій царині. Наприклад, «сучасні дослідження проблем моніторингу вивчають: ефективність роботи початкових шкіл (Вілмс та ін.); рівень розвитку моніторингу в межах загально-освітніх навчальних закладів (А. Вілохін, А. Ісаєва, Г. Сігеєва, В. Кальней, С. Шишов, Дж. Уілмс та ін.); організацію поточного відслідковування системи набутих знань, умінь і навичок учнів (В. Аванесов та ін.); оцінювання навчальних програм (Д. Кемпбелл та ін.); добір еквівалентних груп, класів для вивчення ефективності експериментальних і контрольних шкіл (Ч. Тедлі та ін.); управління якістю освіти (М. Поташник); управління якістю освіти на основі нових інформаційних технологій (Д. Матрос, Д. Полев, Н. Мельникова та ін.); удосконалення організації освітнього процесу (Л. Мойсеєва та ін.) та інші»⁶. Актуальності набувають питання суміщення інформаційних систем моніторингу знань

⁶ Karpova L. G. MODEL OF MONITORING THE WORK OF BOARDING SCHOOLS FOR GIFTED CHILDREN. *THE UNITY OF SCIENCE: INTERNATIONAL SCIENTIFIC PERIODICAL JOURNAL*. 2019. С. 33–36

з неформалізованими, творчими елементами моніторингу тощо.

Багато досліджень концентрують увагу на інструментально-технологічних аспектах моніторингу на різних рівнях освіти. Скажімо, Д. Матрос, Д. Полев, Н. Мельников розглядають моніторинг як механізм контролю й відстеження якості освіти, постійне спостереження за навчально-виховним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або першочерговим пропозиціям, що дозволяє виявити тенденції розвитку системи освіти. За переконанням учених, «поняття «освітній моніторинг» як категорія педагогічна й управлінська – не копіює загальних положень теорії інформації, а переводить їх на мову педагогіки, психології й управління. Дослідники вважають, що завдання вчених полягає в конкретизації положень теорії, а завдання вчителя – реалізувати їх у практичній діяльності»⁷. Питання забезпечення якості вищої освіти слюють на порядку денному в Міністерстві освіти і науки України, а також Національній агенції із забезпечення якості вищої освіти тощо. Таким чином, проблема якості освіти є актуально важливою як на державному рівні, так і на рівні освітніх закладів та різноманітних стейкхолдерів, які зацікавлені у високому рівні освіти громадян.

Оскільки моніторинг набуває важливості не лише в рамках освіти, цей феномен досліджується різними науково-практичними сферами діяльності, а змістовне навантаження цього феномену потребує подальшого удосконалення.

⁷ Бабінець А. Педагогічний аналіз моніторингу якості освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1378/>

Спробуємо здійснити такий системний аналіз та продемонструвати його потенціал для вимірювання якості освіти в Україні в умовах формування інформаційного суспільства.

Аналіз визначень моніторингу дозволяє стверджувати, що можна виокремити кілька груп акцентів, наявних в них. **Перша** група концентрує увагу на технологічних аспектах моніторингу (відповідь на питання «Як?»). До цієї групи можна віднести такі визначення, як: «моніторинг – це система збору, опрацювання та поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує неперервне відстеження за її станом і прогнозування розвитку»⁸; «моніторинг – це система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про яку-небудь систему чи окремі її елементи, яка орієнтована на інформаційне забезпечення управління даною системою, що дозволяє висловлювати судження про її стан і дає можливість прогнозувати її розвиток»⁹; «моніторинг якості освіти – с збору, обробки, зберігання та розповсюдження інформації про стан освіти, інтерпретація зібраних фактів та прогнозування на їх основі динаміки і основних тенденцій її розвитку та розробка науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі»¹⁰; «це збір та розповсюдження інформації про стан освітньої системи. Зворотний зв'язок, перевірка та оцінювання стану об'єкта і прийняття

⁸ Гуменюк В. Нетрадиційні ресурси управління якістю освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2016. №1. С. 31

⁹ Майоров А.Н. *Мониторинг в образовании*. М.: Интеллект-Центр, 2005. С. 12.

¹⁰ Вимірювання в освіті. Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2011. 360 с.

оперативного управлінського рішення»¹¹; «комплекс процедур по спостереженню, поточному оцінюванню перетворень керованого об'єкта й спрямуванню цих перетворень на досягнення заданих параметрів розвитку об'єкта (напр., стандарту)»¹² тощо.

Друга група – процесуальна. В ній робиться акцент на діяльнісному аспекті моніторингу взагалі. До такого підходу можна віднести наступні визначення: «моніторинг – це постійне відслідковування (дослідження) процесу, явища з метою виявлення його відповідності бажаному результату, прогнозові, стандарту¹³»; «безупинне, тривале спостереження освітнього процесу й управління ним¹⁴» тощо. Тобто у такому контексті поняття «моніторинг» означає постійний процес спостереження за будь-яким процесом, фіксування його перебігу з метою виявлення його відповідності бажаному результату.

Третя група має у якості пріоритетів досягнення певної мети. У даному підході моніторинг – це «системна процедура, мета якої не лише відстеження певного стану об'єкта, а з'ясування чинників, які потрібні для його розвитку, для зміни ситуації; це один з наукових методів дослідження певного

¹¹ Дегтяренко С. Система моніторингу як одна з форм підвищення якості освіти. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285>

¹² Ельникова Г. В., Рябова З. В. Моніторинг як ефективний засіб оцінювання якості загальної середньої освіти в навчальному закладі. URL: <http://tme.umo.edu.ua/docs/1/08egvonz.pdf>

¹³ Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект // Педагогічний пошук. 2014. №2(82). С. 38.

¹⁴ Дахин А. Н. Педагогический мониторинг: концепция и применение. URL: <http://www.iuro.websib.ru/dak.htm>

об'єкта¹⁵». Моніторинг у такому розумінні пов'язаний з оцінкою міри реалізації цілей, які сформулюються для кожного рівня окремо: на макрорівні через освітні стандарти; на організаційному рівні – через результати навчання (компетентності) тощо.

Четверта група визначає моніторинг через сам феномен, певне явище. Наприклад, В. Лоханова вважає, що «моніторинг – це вища форма організованості інформаційної діяльності¹⁶»; В. Репкін, Г. Репкіна, Є. Заїка стверджують, що «моніторинг – це універсальний тип мислєдіяльності, який не залежить від предметного змісту і наукової спеціалізації»¹⁷; вважається, що моніторинг – це інформаційна система, яка постійно поповнюється завдяки циклічності (безперервності) відстеження тощо.

П'ята група визначає моніторинг через результативний компонент. Так, С. Подмазін стверджує, що «моніторинг передбачає вироблення нових знань про стан системи, у якій відбуваються зміни, з наступним прийняттям управлінського рішення¹⁸»; Д. Уїлмс наголошує, що «системи моніторингу

¹⁵ Гоцул В., Добрянський І., Зимомря М. Досвід міжнародних моніторингових досліджень в освіті та їх значення для вищої школи. *Молодь і ринок*. 2012. №2 (85). С. 38-39.

¹⁶ *Наука управління на порозі XXI века*: матеріали міжнародної наукової конференції. М.: ГАУ, 1997. С. 222–223.

¹⁷ Репкін В., Репкіна Г., Заїка Е. О системе психолого-педагогического мониторинга в построении педдеятельности. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 300

¹⁸ Подмазін С. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління освітніми системами. *Освіта і управління*, 1997. № 1. С. 137–139

базуються на теорії про вплив шкільного середовища на результати навчання¹⁹» тощо.

Таким чином, очевидно, що існує п'ять основних акцентів у визначенні моніторингу освіти, які сформувалися до сьогодення часу і можуть схематично представлені наступним чином (див. рис. 2.1).

Рис. 2.1. П'ять основних акцентів у визначенні моніторингу освіти

¹⁹ Уилмс Д. Системы мониторинга и модель «Вход – выход». *Директор школы*, 1995. № 1. С. 36-43

Поряд з цим, ми вважаємо, що жоден з них не розкриває в повній мірі те змістовне навантаження, яке у сучасному суспільстві лягає на цей феномен. Тому вважаємо можливим під моніторингом розуміти *сукупність механізмів та процедур вимірювання різнорівневих та різноаспектних складових якості освіти, спрямовану на виявлення її відповідності встановленому на кожному рівні освіти результату задля максимального виконання освітою функцій соціального інституту.*

Таке визначення моніторингу в освіті дозволяє враховувати потреби соціальних суб'єктів різного рівня, здійснювати аналіз механізмів та прийомів задля виявлення найбільш ефективних з них, корегувати системні моменти в організації освітнього процесу, науково-педагогічному потенціалі, спрямовувати певні дії на формування/використання мотиваційних елементів освітньої діяльності.

Поряд з цим, важливим, на наш погляд, є також акцентування погляду на моніторинг з різних аспектів, бо ті чи інші соціальні суб'єкти можуть мати досить конкретні, чіткі завдання в рамках моніторингу, не виходячи на його цілісні показники.

Як демонструє аналіз, основними аспектами розгляду виступають:

– дослідницький (як методологія дослідження з визначенням об'єкту, мети, завдань, концепції, гіпотез тощо). Цей акцент належить до сфери науково-дослідних робіт за зазначеною тематикою, який є важливим, з одного боку, для наукового осмислення новітніх тенденцій, розвитку категорійної бази освіти, а з іншого, для підсилення практичних аспектів забезпечення якості освіти;

– технологічний (як сукупність процедур та принципів збору, обробки та аналізу інформації). Технологічний аспект має досить чітку практичну спрямованість на забезпечення результату. Від характеризується максимальною конкретністю в питаннях організації моніторингу, використання ти чи інших технологій, забезпечення принципів моніторингової діяльності тощо;

– менеджерський (як складова менеджменту для підвищення ефективності управління). Менеджерський аспект відбиває потреби управлінської діяльності в зоні забезпечення якісної освіти. Даний аспект є таким, що надає інформацію для прийняття управлінських рішень щодо різних компонентів та напрямів моніторингу;

– проектний (як сукупність завдань, сформульованих під вирішення конкретних завдань в конкретній ситуації). Проектний підхід пов'язаний, з одного боку, з ситуативністю та гнучкістю в забезпеченні якісної освіти, а з іншого, безпосередньо виходить на питання перспективи, прогнозування можливостей та результатів;

– оцінний (як засіб оцінки певних аспектів діяльності і соціальних суб'єктів) компонент розглядається як засіб оцінювання дій, потенціалу, результатів впроваджених елементів забезпечення якості освіти. Окремим аспектом забезпечення цього ракурсу є також оцінювання інноваційних компонентів освітніх практик.

Таким чином, наявні акценти звернення до питань моніторингу якості освіти мають власне інструментальне значення, але для системного використання маємо потребу враховувати всі їх одразу. Така позиція визначається, перш за все, метою моніторингу та його функціями.

Як зазначають дослідники, головною метою моніторингу «є збирання, обробка, зберігання та поширення інформації про освітню систему або її окремі елементи, оцінювання й аналіз її показників на всіх рівнях функціонування, поширення та доступ до цієї інформації громадськості, різних користувачів освітніх послуг, посилення управлінських дій щодо якісних показників в освіті, прогнозування її розвитку²⁰».

Поряд з основною функцією, дослідники виокремлюють ще кілька напрямів функціональної значущості моніторингу, які можна розглядати як підсистемні функціональні навантаження. Угрупуємо їх наступним чином: прогностичний, інформаційного забезпечення управління, спостереження (дозволяє оцінити якість освіти та здійснити її порівняння з іншими результатами), попередження (є попередженням небажаних результатів) (за Н. Реймерсом), корегування та розвиток педагогічного та наукового потенціалу, підвищення рівня якості освіти, підвищення управлінської компетентності, діагностування суб'єктів освітнього простору.

Зазначимо, що функції освітнього моніторингу на кожному рівні змінюються і набувають специфічних характеристик у залежності від завдань, які перед ним поставлено. Доречи, набір таких завдань є також варіативним. Так, серед них виокремлюють: «вивчення особливостей педагогічного, учнівського, батьківського колективу напередодні проведення дослідження; збір інформації за напрямами

²⁰ Пасічник Н. *Моніторинг якості освіти як комплексне оцінювання освітнього процесу*. URL: https://www.cuspu.edu.ua/download/conf2013/section1/article_pasechnick.pdf

дослідження; визначення об'єктів дослідження (учень, клас, навчальний заклад, регіон); підготовка діагностичного інструментарію, відбір системи показників, на основі яких проводиться моніторинг якості освіти; проведення систематичних досліджень щодо розвитку особистості учнів з метою виявлення динаміки змін; підготовка щорічних звітів з висвітленням результатів моніторингу²¹». Окремі дослідники та практики в якості завдань моніторингу визначають: «вивчення зв'язку між успішністю учнів і соціальними умовами їхнього життя; оцінювання кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного, лабораторного оснащення закладу; оцінювання впливу на навчальний процес державних стандартів, навчальних програм, методичного і технічного обладнання²²».

Досвід демонструє, що функціонально моніторинг може виконувати не лише опцію визначення якості освітнього процесу, а й якості знань, умінь і навичок учнів, оволодіння ними творчими навичками, розвитку особистості.

Але слід зазначити, що ті чи інші завдання моніторингу можуть бути конкретизовані у тих чи інших ситуаціях, на тих чи інших рівнях освіти, щодо різних соціальних суб'єктів. Саме до таких конкретизованих завдань на рівні держави сьогодні віднесено: «визначення якості навчальних досягнень учнів, рівня їх соціалізації; вивчення зв'язку між успішністю учнів і соціальними умовами їх життя, результатами роботи

²¹ Бабінець А. *Педагогічний аналіз моніторингу якості освіти*. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1378/>

²² Дегтяренко С. *Система моніторингу як одна з форм підвищення якості освіти*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285>

педагогів, рівнем їх соціального захисту, моральними умовами, запитами, цінностями тощо; оцінювання якості кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного, лабораторного забезпечення й оснащення навчальних закладів; оцінювання величини впливу на навчальний процес державних освітніх стандартів, навчальних програм, організації шкіл і класів, методичного та технічного обладнання та інших факторів; дослідження педагогічної практики та успіхів учнів в залежності від соціального статусу та аналіз політики держав у галузі забезпечення гарантій доступності освіти та поліпшення її якості; виявлення факторів, які чинять вплив на хід і результати освітніх реформ з метою зменшення негативного їх впливу (або, навіть, і нейтралізації); порівняння результатів функціонування закладів освіти, систем освіти з метою визначення найбільш оптимальних шляхів їх розвитку²³» тощо.

Таким чином, моніторинг на різних щаблях соціальної динаміки розглядається як інструмент, який дозволяє вирішувати широке коло завдань, які мають значення не тільки для системи освіти або її елементів, а й для суспільства в цілому, бо вони працюють на удосконалення особистості, підвищення ефективності виконання інститутом освіти власних функцій, для розвитку конкурентоздатної економіки тощо. Особливе значення в цьому контексті має і так звана «узагальнена сутність концепції моніторингу», яка полягає у «синхронності процесів спостереження, вимірювання, вироблення на цій основі нових знань про стан об'єкта

²³ Моніторинг якості освіти Наказ МОН № 54 від 16.01.2020 про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти.

з подальшим моделюванням, прогнозуванням та прийняттям відповідного управлінського рішення. Таким чином, моніторинг функціонально пов'язаний з усіма етапами управління, утворюючи з ними замкнений цикл регулювання²⁴». Це, безумовно, має особливе значення, бо завдяки такій функціональній особливості моніторинг допомагає накопичувати інформацію, яка є такою важливою для процесу прийняття управлінських рішень.

Але варто зауважити також, що освітній моніторинг має значення не лише для управлінської ланки: він «стимулює позитивні перетворення та мотивує до якісних змін учасників навчально-виховного процесу. Унаслідок цього відбувається коригування та координація діяльності всіх учасників процесу; удосконалення всіх планів школи щодо організації і здійснення навчального процесу з метою підвищення його якості; подальше вдосконалення, самовдосконалення, підвищення рівня самоорганізації учасників навчально-виховного процесу; удосконалення взаємовпливу та взаєморозуміння на рівнях: батьки–учень–учитель–адміністрація; динамічний розвиток мотивації учасників НВП до підвищення якості знань тощо²⁵».

У цьому поєднанні – унікальність та цінність моніторингу: він працює на розвиток та на прийняття рішень одночасно. Тому «особливістю моніторингу є те, що в процесі його здійснення інформаційну систему управління немож-

²⁴ Ельникова Г. В., Рябова З. В. *Моніторинг як ефективний засіб оцінювання якості загальної середньої освіти в навчальному закладі*. URL: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/1/08egvonz.pdf>

²⁵ Дегтяренко С. *Система моніторингу як одна з форм підвищення якості освіти*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285>

ливо відділити від системи прийняття рішення. Отже, це дійсно вища форма інформаційної діяльності управлінця і вища форма функціонування системи інформаційного забезпечення управління, що приводить до появи універсального типу мислєдїяльностї керївника в прийнятті управлїнського рїшення²⁶».

Взагалї, монїторинг є розповсюдженим та, як вважається, надїйним їнструментом аналізу освїтнього процесу. Вїн дозволяє отримати реальну картину успїшного впровадження нововведень, реалїзацї плану розвитку навчального закладу, знань учнїв, здїйснює їнформацїно-регулятивний супровїд розвитку систем ї підсистем в освїтї тощо. Бїльш того, освїтнїй монїторинг може здїйснювати як зовнїшнє, так ї внутрїшнє вїдстеження динамїки розвитку суб'єктїв дїяльностї освїтньої системи, що надає можливїсть отримувати вїдповїдї не лише про стан суб'єктїв освїти або її окремих елементїв, а й про факторнї впливи на них.

Поряд з цим, рїзноманїтнїсть аспектїв, якї можуть становитися об'єктами монїторингїв, секторїв його здїйснення та їншї фактори народжують рїзнобарвнїсть його видїв.

Перш за все, це взагалї освїтнїй монїторинг взагалї. Їого зону визначає конкретна сфера суспїльства, яка має власну специфїку та їнструменти реалїзацї монїторингових завдань. В цьому контекстї «освїтнїй монїторинг – це супроводжуюче вїдстеження й поточна регуляцїя будь-якого процесу в освїтї. Це система, яка складається з показникїв, об'єднаних

²⁶ Ельнїкова Г. В, Рябова З. В. *Монїторинг як ефектївний засїб оцїнювання якостї загальної середньої освїти в навчальному закладї*. URL: <http://tme.umo.edu.ua/docs/1/08egvonz.pdf>

у стандарт, і постійного спостереження по цих показниках (стандартах) за станом та динамікою керованого об'єкта з метою його оперативної діагностики, випереджального визначення диспропорцій, вироблення та коректування управлінських рішень. За допомогою освітнього моніторингу відстежується динаміка змін в освітній системі для спрямування її розвитку на запланований результат. Освітній моніторинг має свою специфіку: його функцією є не тільки надання інформації про стан освітньої системи, але й включення механізмів поточного регулювання, у т.ч. саморегулювання. При цьому не тільки відстежується динаміка змін в освітніх процесах, але й підтримується розвиток цих процесів у межах заданих параметрів, враховуються можливості виникнення ситуацій випадковості та ймовірності і не допускаються регресивні перетворення. Таким чином, освітній моніторинг спрямований на виявлення та регуляцію деструктивних впливів зовнішніх і внутрішніх факторів освітньої системи і націлений на досягнення бажаних результатів її розвитку²⁷».

Варто розуміти, що крім освітнього як галузевого моніторингу, цінним з практичної точки зору є локальні моніторинги, які дозволяють відстежувати показники освітньої діяльності на рівні навчального закладу, регіону, можливо окремого класу (групи) чи на індивідуальному рівні. У відповідності з цим локальний моніторинг – це відстежування всіх складових освітнього процесу для виявлення результатів та чинників впливу на них. На цьому рівні система

²⁷ *Інститут моніторингу якості освіти «КПІ»*. URL: <http://eqmi.kpi.ua/about>

моніторингу дозволяє «забезпечити високий рівень якості освіти, надаючи об'єктивну і своєчасну інформацію про її ефективність; сприятиме узагальненню діяльності навчального закладу щодо досягнення поставленої мети²⁸».

Таким чином, очевидно, що, крім загальногалузевого, важливо виокремлювати різні види моніторингу. Так, «моніторингом загальної середньої освіти називається спеціальна система збирання інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки та основних тенденцій її розвитку, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення якості освіти і функціонування освітньої галузі²⁹».

Важливим рівнем для проведення моніторингу є рівень навчального закладу. І серед різновидів такого моніторингу можуть бути різноманітні, сформовані за будь-якими важливими для управління чи освітнього закладу основами (див. табл.).

Важливим вбачається і більш загальна диференціація моніторингів за суб'єктами, бо вони максимально адаптуються за власними технологіями, цілями, оцінними процедурами до особливостей тих чи інших суб'єктів та надають «підказки» саме в тих зонах, на які вони розраховані. Це, в свою чергу, підвищує загальну ефективність освіти.

У відповідності з цим, моніторинг має здійснюватися на індивідуальному і на системному рівні. «Вчителі, батьки та

²⁸ Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічний пошук*. 2014. №2(82). С. 39.

²⁹ *Про національну доктрину розвитку освіти*, с. 16

Таблиця

Класифікація видів моніторингу

<i>№ з/п</i>	<i>Основа виокремлення виду моніторингу</i>	<i>Види моніторингу</i>
1	За масштабами цілей освіти	оперативний, тактичний, стратегічний
2	За організаційними формами	індивідуальний, груповий, фронтальний
3	За формами суб'єкт-об'єктних відносин	соціальний (зовнішній), взаємоконтроль, самоаналіз
4	За етапами навчання	вхідний або вибірковий, проміжний або навчальний, вихідний або підсумковий
5	За рівнями управління навчально-виховним процесом	управлінський, адміністративний, педагогічний, учнівський
6	За частотою процедур	разовий, періодичний, систематичний
7	За охопленням об'єкта спостереження	локальний, вибірковий, суцільний
8	За часовою спрямованістю	ретроспективний, попереджувальний, поточний
9	За інструментарієм, що використовується	стандартизований, не стандартизований, матричний
10	За цілями його здійснення	узгодження управління, діагностичний, діяльності

завучі потребують інформації, що стосується власної школи. Чиновники міністерства освіти вимагають узагальнення даних на різних адміністративних рівнях. Міністерствам фінансів потрібна інформація про введення системних ресурсів, використання та витрати для інформування своїх оцінок економічної ефективності³⁰». Таким чином різні види моніторингу мають на меті задовольнити потреби різних

³⁰ DEVELOPING A MONITORING FRAMEWORK. URL: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/issue-briefs/monitor-learning/developing-a-monitoring-framework-0>

суб'єктів освітнього поля, що є важливим для розвитку освіти та суспільства в цілому.

Наведені класифікації підтверджують високу значущість моніторингу з різних точок зору, бо демонструють потенціал його використання і у часі, і за масштабом охоплення, і за технологічними рішеннями.

Поряд з цим, варто підкреслити, що існує можливість і макрозмистовної диференціації моніторингів. І а цьому ракурсі, крім освітнього варто вести мову про виключно педагогічний. Як зазначають дослідники, «педагогічний моніторинг – моніторинг складових освітнього процесу (зміст, засоби, результати), який забезпечує педагогів, керівників та органи управління якісною та своєчасною інформацією, яка необхідна для прийняття управлінських рішень³¹».

Ми вже зауважували, що цінність моніторингу – в його можливостях бути гнучким, охоплювати окремі компоненти якості освіти. Саме тому варто підкреслити, що «в організації моніторингу розрізняють моніторинг результатів експерименту в цілому і моніторинг результатів експерименту за окремими напрямками. Моніторинг результатів експерименту в цілому проводиться на основі єдиних методик та інструментарію, розроблених для всіх учасників експерименту, а також із використанням власних розробок. Це дає можливість відстежувати результати експерименту з єдиних позицій, виявляти особливості та результати експериментальної роботи в місті, районі або окремій школі. Необхідно

³¹ Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічний пошук*. 2014. №2(82). С. 36-40. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/pedp_2014_2_12.pdf

відзначити, що ефективність моніторингу різко знижується за умов, якщо не розроблені конкретні цілі та задачі діяльності навчального закладу, а педагогічний колектив не ознайомлений з кінцевими цілями і напрямками діяльності³²».

Цікавим з наукової точки зору та цінним з практичної є виокремлення різних видів моніторингу за деякими іншими ознаками. Серед них: інформаційний (збір, накопичення, систематизація, поширення інформації); управлінський (збір, узагальнення інформації за певними показниками для вироблення відповідних рекомендацій для прийняття управлінських рішень).

Продуктивним вбачається структурування моніторингу з точки зору входів, процесів та результатів. Так, Річардс виокремлює:

- «Моніторинг відповідності, покликаний забезпечити відповідність навчальних закладів стандартам і нормам, зосереджується на освітніх ресурсах, таких як вчителі, підручники, аудиторії та обладнання.
- Діагностичний моніторинг, зосереджений на навчальних процесах та навчанні студентів. Він надає інформацію про якість освіти, яку надають школи.
- Моніторинг ефективності, орієнтований на моніторинг навчальних досягнень студентів шляхом тестування. Це дає інформацію про результати вкладень в освіту³³».

Зазначимо, що для розуміння цінності диференціювання

³² Бабінець А. *Педагогічний аналіз моніторингу якості освіти*. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/1378/>

³³ Цит. за Краснова Т.Д. Види моніторингу освіти. URL: http://www.rusnauka.com/5._NTSB_2007/Pedagogica/20362.doc.htm

моніторингові значущим є той факт, що всі вони можуть поєднуватися в системі освіти, дозволяючи паралельно розвиватися і системі освіти в цілому, і окремим її елементам.

Розгляд особливостей моніторингу з точки зору його функціональної значущості для освіти та її якості був би неповним без розуміння його міждисциплінарності. З цієї точки зору важливим є потенціал не тільки педагогіки, а й соціології, психології, які дозволяють відстежувати факторні залежності та впливи, більш ефективно приймати управлінські рішення та вибудовувати систему мотивації суб'єктів освітньої діяльності.

Таким чином, моніторинг в освіті є досить різноманітним явищем, яке, завдяки власній різноманітності, має значний потенціал для удосконалення освіти, її компонентів та максимального забезпечення якості освіти в цілому. Поряд з цим, вважаємо за необхідне систематизувати об'єкти моніторингу, що має практичне значення для його впровадження. Так, об'єктами моніторингу освіти можуть бути:

- система освіти в цілому або її структурні компоненти (загальна середня, передвища, вища, дошкільна, національна, регіональна, навчальний заклад, підсистеми за галузями наук (педагогічна освіта, соціологічна, технічна тощо));

- рівень і якість сформованості навчальних досягнень, життєвих принципів та здатності до життя у суспільстві, що постійно змінюється та має характер мільтиповедінкових стандартів тощо;

- процеси (управлінський на різних рівнях управління освітою, виховний, власне педагогічний, взаємодії між суб'єктами освітнього процесу тощо);

- зміст освіти;

- комунікація (зміст комунікації між різними суб'єктами, канали комунікації, інтенсивність тощо);
- діяльність суб'єктів освітнього простору в сфері освіти (трудова, навчальна, управлінська);
- явища та якості (конфлікти, моральність та етичність та інші).

Зазначимо, що якість освіти може бути позначена і як окремий об'єкт моніторингу, і як наскрізна характеристика кожного із зазначених вище видів.

Таким чином, моніторинг є важливим інструментом управління якістю освіти та може бути реалізований в різних формах та на різних рівнях. Але з практичної точки зору залишається питання щодо суб'єктів моніторингу – власне тих, хто його здійснюватиме. І тут варто розуміти, що головним регуляторним суб'єктом моніторингу є держава. Вона бере на себе функції забезпечення моніторингу освітнього процесу шляхом регулярного збору інформації, об'єктивного аналізу та прийняття відповідних рішень.

Поряд з державою, як макросуб'єктом, суб'єктами моніторингу можуть бути:

- адміністрація навчального закладу, рада закладу, піклувальна рада;
- моніторингова служба відповідного рівня (регіонального, міського, районного, внутрішньошкільна);
- органи громадського та місцевого самоврядування;
- батьківська рада, місцеві громади тощо.

Важливим є також факт того, що суб'єктом моніторингу може бути і особистість, якщо вона має чіткі уявлення щодо мети власної діяльності в сфері освіти, методів, технологій її досягнення

Але, не дивлячись на те, хто виступає суб'єктом моніторингу та що виступає його об'єктом, важливим для осмислення феномену моніторингу як механізму забезпечення якості освіти є усвідомлення його принципів.

Дослідники виокремлюють наступні основні принципи, на яких ґрунтується моніторинг в освіті³⁴:

- «узгодженість нормативно-правового, організаційного та методичного забезпечення складових моніторингу;
- об'єктивність одержання та обробки інформації, що передбачає максимальне виключення суб'єктивних оцінок, врахування всіх результатів, створення для всіх учасників дослідження рівних умов у процесі перевірки якості підготовки;
- комплексність дослідження різноманітних аспектів навчально-виховного процесу, обробки та аналізу одержаних результатів;
- безперервність і тривалість спостережень за станом освіти;
- своєчасність отримання, обробки та використання об'єктивної інформації про якість освіти;
- перспективність запланованих моніторингових досліджень, спрямованість їх на розв'язання актуальних завдань розвитку освіти;
- гуманістична спрямованість моніторингу – створення обстановки доброзичливості, довіри, поваги до особистості, максимально сприятливих умов, позитивного мікроклімату,

³⁴ *Моніторинг якості освіти*. URL: <http://mankiv.osv.org.ua/monitoring-yakosti-osviti-12-29-36-23-06-2017/>

неможливості використання результатів досліджень для застосування будь-яких репресивних дій;

- відкритість і оперативність доведення результатів досліджень до відповідних органів управління, громадськості, зацікавлених міжнародних установ».

І якщо принципи визначають певні внутрішні «правила» моніторингу, то його ефективність залежить від багатьох чинників, які мають бути враховані при його проведенні та врахуванні результатів. Серед таких чинників, що впливають на результати моніторингу і можуть мати позитивний чи негативний наслідок, дослідники визначають:

- «чинники, що перекручують істинні оцінки (якість інструментарію, професійність, підготовленість і часта зміна кадрів у процесі експериментальної роботи, еквівалентність груп, перекручування результатів, соціальне становище, зовнішнє середовище);

- досконалість діагностичного інструментарію (соціально-психологічні, психолого-педагогічні, медичні методи дослідження). Вимогами до діагностичного інструментарію є: валідність, апробованість, зручність у використанні, в окремих випадках анонімність;

- професійність і відповідна підготовленість кадрів;
- зміна кадрів у процесі дослідження;
- періодичність проведення діагностування;
- відбір (еквівалентність груп) учасників дослідження;
- групова фальсифікація результатів;
- вплив соціально-територіального середовища;
- швидкість протікання періоду адаптації учасників дослідження;

- фактори, що не змінюються з часом, і фактори, що змінюються³⁵».

Знання чинників, що впливають на результати моніторингу може бути корисним для всіх суб'єктів освітнього простору, які можуть враховувати їх і при організації освітнього процесу, і при формуванні його потенціалу, і при оцінюванні.

Таким чином, моніторинг в освіті – це сучасний механізм управління якістю освіти. За його допомогою можна відстежувати і своєчасно коригувати будь-який процес в освіті на будь-якому реальному рівні. Коректна, наукова організація моніторингу якості освіти дає можливість приймати відповідні управлінські рішення та прогнозувати освітній процес; оперативно його корегувати; планувати роботу та створювати умови для порівняння власної діяльності з незалежною оцінкою. Тому питання створення та постійного удосконалення системи моніторингу якості освіти – це необхідна умова існування сучасної освіти.

³⁵ Торган М. *Моніторингові дослідження – вимога часу*. URL: [irbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_nbuv > cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64)

2.2. Моделювання моніторингу якості освіти як відповідь на виклики суспільства

Як зазначалося нами раніше, моніторинговий підхід до освіти та її якості – це підхід, який має багато переваг. Саме тому світовою спільнотою було винайдено найефективніший шлях його використання – створення різних моделей моніторингів. Але для наукового обґрунтування такої позиції використаємо потенціал теорії моделювання у поєднанні з моніторинговими аспектами її використання.

Як зазначають дослідники, «методологічна функція моделювання полягає в тому, що цей метод є універсальним засобом прирощення знань, які дають змогу різко скорочувати затрати праці й час на проведення дослідження. Метод моделювання є інтегральним, він дає можливість об'єднати емпіричне та теоретичне в педагогічному дослідженні, тобто поєднувати у процесі вивчення педагогічного об'єкта експеримент із побудовою логічних конструкцій і наукових абстракцій. Модель має декілька застосувань: по-перше, вона чітко визначає компоненти, які складають систему; по-друге, достатньо схематично та точно наводить зв'язки між компонентами; по-третє, модель генерує, породжує питання і нарешті стає інструментом для порівняльного вивчення різних галузей явища, процесу¹».

¹ Приходько В. Модель системи моніторингу якості освітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018, Вип. 29 (82). С. 459

Вочевидь, використання моделювання при оцінці якості освіти, з одного боку, має певні переваги, які дозволяють корегувати управлінські рішення щодо різних аспектів освітнього процесу, а з іншого, висуває деякі вимоги до організації цієї процедури. Так, моделювання має на увазі обов'язкове уточнення елементів щодо яких здійснюватиметься моніторинг та які складатимуть основу моделі. В цьому ракурсі важливим є звернення до розгляду структурних елементів моніторингу, які впливають, як було показано нами раніше, на їх види та визначають їхні особливості.

Поряд з цим, конструювання моделі моніторингу має спиратися на чіткі уявлення щодо зв'язків між елементами системи. Більш того, ці системи можуть бути представлені на різних рівнях – від макро- до мікро- з відповідними особливостями взаємозв'язків.

І, нарешті, модель має мати потенціал порівняння. Це означає, що показники, критерії, закладені в основу моделі, повинні мати можливість співставлятися з відповідними показниками інших моделей. У цьому, на наш погляд, є і певний ризик: з одного боку, має бути загальне розуміння того, що вимірювалось, а з іншого, це може обмежувати креативний потенціал тієї чи іншої моделі, робити їх уніфікованими.

Крім того, дослідники вказують на те, що важливою вимогою організації певної моделі моніторингу в навчальному закладі є врахування комплексності процесів та результатів освітньої діяльності; необхідність залучення всіх учасників освітнього процесу; обов'язкове конструювання та окреслення критеріїв оцінки якості, а також виявлення взаємозв'язку між якістю та складниками освітнього процесу з метою конкретизації всіх етапів моніторингу. Саме

у сукупності «цілей, суб'єктів моніторингу, його критеріїв та особливості технології реалізації буде відображатися відповідна модель моніторингу²».

Аналогічну позицію щодо умов та факторів, у яких конструюється модель моніторингу якості освіти, займає J. Blackmore³. Але дослідниця створює власну теорію на основі того, що вважає необхідним обов'язкове визначення результатів професійної підготовки, що впливатиме на зміст модель та зміст моніторингу, а також його інструментарій. Важливою вимогою до моделі моніторингу J. Blackmore вважає забезпечення зворотного зв'язку між всіма суб'єктами моніторингу, серед яких дослідниця називає студентів, викладачів, представників адміністрації університету. Крім того, пропонується реалізовувати у вищому навчальному закладі різні моделі моніторингу, а саме: модель моніторингу інноваційного розвитку університету, модель педагогічного моніторингу та модель моніторингу якості навчального процесу. Тобто стає очевидним, що моделі моніторингів можуть створюватись залежно від складових у розумінні якості освіти, або її цілісному сприйнятті. Якщо відштовхуватися від такої позиції, пропонуємо на теоретичному рівні модель моніторингу потенціалу освіти, яка формуватиметься на основі введеного нами елементу якості освіти – її потенціалу.

² Зінченко В. О. *Моніторинг якості навчального процесу у сучасному навчальному закладі*; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. 360 с.

³ Blackmore J. A. Acritical evaluation of peer review via teaching observation within higher education. *International Journal of Educational Management*, 2015. Vol. 19 Iss: 3. P. 218-232.

Аналіз робіт інших науковців в цьому напрямі (Л. Васильєва, В. Горб, Л. Коробович, Н. Круглова, О. Пульбере, О. Хорунженко та ін.) продемонстрував, що є достатні аргументи для обґрунтування і моделі моніторингу управління якістю освіти крізь різні аспекти освітнього процесу. При цьому, алгоритм моделювання і позитивний досвід створення моделей моніторингу є запорукою успішності такої роботи.

Таким чином, ці основні маркери заслуговують бути проаналізованими більш ретельно у контексті нашого наукового пошуку. Поряд з цим, важливим є також і розуміння функціональних навантажень на моделі моніторингу – іншими словами відповідь на питання: «Навіщо будувати моделі?», «Що вони дають?». Спробуємо надати власні варіанти відповідей на ці та подібні запитання.

На наш погляд, значний пласт відповідей на поставлені запитання знаходиться у їхніх можливостях на різних рівнях освітньої системи, наприклад, це – філософія відповідальності суспільства/інституту освіти/навчальних закладів/тих, хто викладає/тих, хто навчається/стейкхолдерів у цілому. У такому аспекті модель моніторингу – це базова конструкція, яка дозволяє вимірювати ціннісні основи освітньої діяльності в широкому плані.

З іншого боку, моделі моніторингу дозволяють надати відповіді на питання щодо технологічної ефективності освітніх елементів і в такому ракурсі вони несуть інструментальне навантаження.

Крім того, можна стверджувати, що моделі моніторингові – це вектори для порівняння: вони дозволяють аргументувати позицію в рейтингах, переваги в тих чи інших аспектах тих

чи інших навчальних закладів, суб'єктів, їхньої конкурентоспроможності тощо.

Поряд з цим, важливим є той факт, що моделі моніторингу, як власне і самі моніторинги покликані вирішувати питання різного теоретичного та практичного рівня абстрактності: деякі дозволяють оцінювати систему в цілому та надавати рекомендації щодо освітньої політики, а деякі дозволяють корегувати лише окремі компоненти/підсистеми освіти.

Дискутування щодо цінності перших або других, а можливо ще і третіх, на наш погляд, не має особливого значення, бо усі вони конструюються для використання у менеджменті – для зміни ситуації на будь-якому рівні. Як зазначають дослідники, «сучасний менеджмент ґрунтується на запровадженні діагностичних методів і технологій збирання й обробки здобутої інформації, протиставляючи їх декларативності та суб'єктивності інтерпретації одержаних даних. Тому для прийняття ефективних і своєчасних управлінських рішень, адекватних реальному стану функціонування і прогнозування розвитку об'єкта управління – учня, студента, навчального закладу чи системи освіти загалом – необхідна об'єктивна і вірогідна інформація про різні аспекти їхньої діяльності. Це вимагає постійного їх обстеження, налагодження системи моніторингу освіти, головною метою якої стане збирання, оцінювання та аналіз її якісних показників на всіх рівнях функціонування, поширення, і доступ до цієї інформації громадськості, різних користувачів освітніх послуг, посилення управлінських дій щодо якісних показників в освіті. За результатами моніторингу якості освіти органи управління отримують інформацію про стан освітньої системи та її

окремих складових, виявляють проблеми, що виникли в процесі запровадження педагогічних інновацій, з'ясовують тенденції розвитку освіти і прогнозують зміни, необхідні для перспективного функціонування системи освіти. Таким чином, моніторинг системи освіти стає дієвим інструментарієм менеджменту освіти, зокрема в управлінні її якістю. Як інструмент менеджменту освіти він виконує низку функцій, серед яких: – інформування щодо якостей об'єкта відповідно до визначених критеріїв і показників; діагностування стану функціонування об'єкта за певними взаємозв'язаними параметрами; – оцінювання моніторингової моделі на основі певного набору показників й індикаторів щодо її відповідності реальному об'єкту; – контроль і зворотний зв'язок щодо відповідності стану функціонування об'єкта заданим еталонним показникам; відхилення від «стандартних» параметрів функціонування об'єкта спричиняють необхідність внесення коректив у його діяльність; – коригування стану з метою поліпшення стану функціонування об'єкта моніторингу; – прогнозування розвитку об'єкта відповідно до одержаних результатів моніторингу. Вивчення освітніх процесів з метою оцінювання якості освіти, намагання впливати на неї з метою її поліпшення веде до підвищення ролі моніторингових досліджень як одного з найефективніших інформаційних засобів управління освітою⁴».

Можна стверджувати, що моделювання моніторингу повинне враховувати потреби управління, і воно має набути характер такого, що відгукується на потреби суб'єктів освіт-

⁴ *Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти* : монографія / за ред. Ляшенко О.І. К. : Педагогічна думка, 2011. 160 с.

нього простору в їхній динаміці, а також відповідати на перспективні контексти розвитку освіти та суспільства.

Поряд з цим, цей процес варто розглядати і як сукупність різнотипових видів діяльності, що передбачає необхідність залучення кадрів різної професійної спрямованості та кваліфікації. Це є важливою умовою конструювання якісної моделі моніторингу та отримання валідних результатів при її використанні, а, відповідно, і надання коректних рекомендацій щодо удосконалення освітнього потенціалу, освітнього процесу або освітнього результату діяльності суб'єктів освітнього поля задля забезпечення якості освіти в цілому.

Поглянемо на моделювання моніторингової діяльності в цьому ракурсі ретельніше. Переш за все, побудова моделі моніторингу та її використання – «це дослідницький процес, за допомогою якого з'ясовується стан функціонування освітньої системи, вивчаються процеси, що характеризують її як функціонуючий організм, якому властивий сталий розвиток. Тому моніторинг ґрунтується на методології наукового дослідження, чітко визначаючи мету, предмет і об'єкт дослідження, концепції та гіпотези, що ведуть систему до прогнозованого результату. З цією метою вивчаються умови, в яких функціонує освітня система, процеси, що характеризують її стан, і результати, які досягаються в процесі функціонування системи⁵».

Як і будь-яке дослідження, моделювання моніторингу та його запровадження, щоб бути якісним, має бути системно обґрунтованим. Воно повинне намагатися бути неупередже-

⁵ *Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти* : монографія / за ред. Ляшенко О.І. К. : Педагогічна думка, 2011. 160 с.

ним та прозорим з точки зору методології та використаних методів, з точки зору оброблення інформації та її об'єктивної інтерпретації. І з цього ракурсу мова йдеться і про забезпечення якісної наукової підготовки кадрів для виконання цієї функції при моделюванні моніторингу освіти. В цьому аспекті може бути корисним потенціал соціологічної освіти, яку сьогодні можна здобувати не лише як окрему професію, а й отримувати додаткові знання через другу вищу освіту чи міні-курси, які пропонують сучасні університети в Україні та за кордоном. Онлайн формат такої додаткової освіти розширює можливості безперервності освіти в сучасному світі для сучасної людини.

Ще одна особливість моделювання моніторингу якості освіти, яка підтверджує наші висновки – це його можливість діагностувати освітні системи та їхні складові. Завдяки цьому отримується інформація щодо кількісних і якісних показників освіти. «Тому йому властиві ознаки технологічного процесу, в якому діють процедури й методики, характерні для різних способів збирання й обробки даних та поширення інформації. За технологічним аспектом моніторинг схожий із соціологічним дослідженням, проте має більш широкий спектр притаманних йому завдань і засобів, серед яких найпоширенішим останнім часом стало тестування. Стандартизоване тестування є тим специфічним засобом моніторингу, за допомогою якого стало можливим представити оцінні процедури у вигляді вимірювання властивостей освітнього процесу»⁶.

Поряд з цим, вважаємо, що у сучасних умовах можливе

⁶ *Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти* : монографія / за ред. Ляшенко О.І. К. : Педагогічна думка, 2011. 160 с.

і розширення потенціалу соціологічних методів, які можна використовувати для оцінювання якості освіти та включати їх в моделі її моніторингу. Бо «слід взяти до уваги, що в оцінюванні якості освіти не можна обмежитися лише критерієм особистісної результативності навчання учнів, навіть якщо це достатньо аргументований і технологічно досконалий процес, як, наприклад, незалежне зовнішнє оцінювання навчальних досягнень випускників шкіл. Це один з важливих критеріїв, можливо основний, але не єдиний. Лише за результатами тестування навчальних досягнень абітурієнтів не можна дати об'єктивну оцінку якості загальної середньої освіти, тим більше безвідносно до мети такого оцінювання⁷». Саме тому звернемося до огляду потенціалу інших методів, які можна використовувати у моніторингу та включати до його моделей.

Так, досить широко (але як додатковий метод) при оцінюванні якості освіти в цілому та її окремих компонентів використовують опитування. Опитування – метод збору інформації, який базується на питаннях та відповідях тих, кого опитують. Його перевага – можливість виявити не лише соціальні практики, а й дослідити феномени свідомості. Для моделювання моніторингу це, на наш погляд, дуже важливо – мати можливість не лише виміряти результат, а й запитати про фактори, які до нього призвели, про відповідність освітнього процесу потребам соціальних суб'єктів, про те, що і як можна змінити, щоб покращити освіту в цілому та її елементи.

Важливим дослідницьким методом для моніторингу якості освіти може бути аналіз документів. Він використо-

⁷ Кашина Г.С., Сергієнко В.П. *Зовнішнє незалежне оцінювання в освіті України*. Луцьк, 2010. 115 с.

вується для тих ситуацій, які торкаються зафіксованих даних, інформації. Традиційно ця інформація стосується результатів навчання. Саме їх фіксація в документальних, в тому числі переважно офіційних, джерелах, надає можливість використовувати їх в моніторингу. Поряд з цим, сучасне суспільство – це досить обізнане з точки зору соціальної взаємодії конгломерат. Саме тому, в ньому досить часто диференціюють офіційну інформацію і неофіційну, особливо в галузі освіти. І тому включення документальних джерел до моделей моніторингу повинно бути вибіркоким та виваженим.

Потенціал спостереження для моделей моніторингу, на наш погляд, має обмежений характер, бо воно передбачає безпосереднє візуальне та аудіальне фіксування процесу, про має місце. Такі вимоги обмежують потенціал спостереження лише мікро- рівнем, а його узагальнення потребують мінімізації суб'єктивних моментів, що є одним зі слабких місць цього способу збору інформації. Більш того, спостерігати можливо лише за діючими суб'єктами освітнього процесу, саме тому спостереження не можна використати для того, щоб оцінити його зміст чи результати.

Таким чином, важливим методологічним принципом моделювання моніторингів є принцип комбінаторики з використанням переваг тих чи інших методів збору інформації на тих чи інших рівнях. Як зазначають дослідники, «моніторинг якості освіти – це багатопараметричне оцінювання, інструментарій, критерії і показники якого визначаються на підставі конкретної мети дослідження⁸».

⁸ *Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти* : монографія / за ред. Ляшенко О.І. К.: Педагогічна думка, 2011. 160 с.

Моделювання моніторингу освіти – це процес, який повинен враховувати безліч складових. Однією з найпоширеніших помилок у цьому процесі є сприйняття цього процесу як виключно педагогічного. Але насправді, вона педагогічна лише частково. «Проте ця проблема не може обмежитися лише педагогічним аспектом, оскільки вимагає також управлінського розв’язання. У такому разі вона набуває управлінського сенсу, переходить у площину освітнього менеджменту і стає проблемою управління якістю освіти»⁹. В цьому ракурсі «оцінювання якості освіти стає наріжним каменем ефективного управління освітою. Тому моніторинг – це необхідна складова менеджменту освіти як особливого виду діяльності, якому притаманні свої ознаки, зокрема проектний конструктивізм. Адже на практиці моніторинг найчастіше реалізується як проект, спрямований на поліпшення якості освіти, як спосіб інноваційного перетворення педагогічної дійсності. За його допомогою освітні системи досліджуються в процесі стабільного динамічного розвитку, з’ясовуються взаємозв’язки і закономірності функціонування між окремими елементами, які забезпечують стан рівноваги в саморозвитку системи. За таких умов управління освітою піднімається на новий, вищий рівень забезпечення функціонування системи, коли відхилення в її розвитку попереджуються, а не шукаються причини недоліків за допомогою діагностичних методик, а потім усі зусилля спрямовуються на їх усунення. За аналогією з технікою: автомобіль можна періодично діагностувати та усувати виявлені недоліки

⁹ Орлов А.И. Теория измерений и педагогическая диагностика. *Педагогическая диагностика*, 2004, №2, с. 20-32.

в процесі експлуатації; а можна збирати дані про дефекти в роботі машини і вдосконалювати її під час проектування й виготовлення (власне не ремонтувати, а запобігати виявленим дефектам). Такі моніторингові дослідження виконують функцію зворотного зв'язку і спрямовані головним чином на поліпшення навчального процесу, коригування змісту освіти і навчальних програм, інформування громадськості (батьків, учителів, самих учнів) про рівень освіченості нації¹⁰».

Поряд з управлінськими в питаннях моделювання моніторингу важливими постають психологічні, культурні, економічні, організаційні питання, які мають бути враховані у показниках та видах моделей моніторингу якості освіти на різних її рівнях.

Вочевидь, проблема моделювання моніторингу освіти та її якості є комплексною – і філософською, і соціологічною, і педагогічною, і психологічною, і політико-правовою, і економічною, і управлінською тощо. Таких особливостей їй надає насамперед сутність моніторингу якості освіти, яка була позначена нами у підрозділі 2.1. І ці особливості є не лише факторами вибору об'єктів моніторингу чи його інструментів, а й типу моделі, яка буде створюватися. Відповідно моделювання моніторингу є взаємопов'язаним процесом з його типологічними особливостями. Поглянемо на цю залежність ретельніше.

За своєю сутністю моніторинг може бути розвиваючим, тобто спрямованим на удосконалення об'єкта, або констатую-

¹⁰ *Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти* : монографія / за ред. Ляшенко О.І. К.: Педагогічна думка, 2011. 160 с.

чим, який фіксує стан функціонування об'єкта. У залежності від цього модель моніторингу буде включати існуючих суб'єктів освітньої діяльності, які вже інтегровані в освітні процеси, або шукати можливий потенціал додаткової інтеграції соціальних суб'єктів у модель моніторингу. В цьому руслі важливим є системне мислення, яке дозволяє побачити весь спектр соціальних суб'єктів, і перш за все, стейкхолдерів, які можуть бути залучені до моделювання моніторингу та його впровадження. Поряд з цим зазначимо, що умова наявності взаємодії цих суб'єктів залишається обов'язковою (можлива різна її форма).

Поглянемо на переваги кожного з позначених видів моніторингу, які визначають особливості його моделювання. «Перший вид моніторингу націлений на перетворюючі дії, які вносять зміни у функціонування об'єкта. На підставі одержаних результатів моделюється ситуація змін і виявляються чинники, що впливатимуть на позитивні зрушення у функціонуванні системи освіти. За його результатами вибудовуються інноваційні моделі розвитку об'єкта, які сприяють поліпшенню якості освіти на тому чи іншому рівні управління. Другий – забезпечує стабільне функціонування об'єкта в реальних умовах, коли відслідковується його стан з метою запобігання відхиленням від запланованої стратегії діяльності. За його результатами вносяться корективи в освітню систему, які нормалізують її функціонування в наперед заданих параметрах. Кожний з цих видів моніторингу має своє призначення, тому вони рівнозначні в процесах управління якістю освіти¹¹».

¹¹ Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічний пошук*. 2014. №2(82). С. 39

Ще один ракурс, який є важливим для розуміння особливостей створення моделей моніторингу освіти, це ті завдання, які стоять перед ним. Дослідники погоджуються, що «за завданнями, що стоять перед моніторингом, він може бути системним, проблемним і аспектним. Системний моніторинг якості освіти має на меті цілісно дослідити об'єкт за внутрішніми і зовнішніми компонентами якості освіти, тобто з'ясувати умови функціонування (ресурсне забезпечення, кадровий потенціал, технологічність управлінської діяльності тощо), оцінити навчальний процес (зміст освіти, задоволення освітніх потреб тих, хто навчається, майстерність викладання тощо) і визначити результативність навчання учнів (рівень навчальних досягнень, компетентність, когнітивний, духовно-моральний і діяльнісний компоненти розвитку особистості, ступінь її соціальної адаптації тощо). Наприклад, моніторинг якості профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах регіону або моніторинг здоров'язберігаючої функції освіти. Проблемний моніторинг націлений на вивчення якогось одного компонента якості освіти – чи то умов функціонування освітнього середовища, чи організацію навчального процесу, чи результати освіти. Наприклад, моніторинг розвитку освітнього середовища міста чи селища або моніторинг фізичного розвитку молодших школярів. Аспектний моніторинг вивчає якість окреме питання одного з компонентів якості освіти, коли в проблемному моніторингу виокремлюється певна ділянка, аспект діяльності об'єкта моніторингу і за ним оцінюється певна складова якості освіти¹²».

¹² Скрипник В. І., Скрипник О. О. Моніторинг загальної середньої освіти як складова системи управління якістю знань. *Управління*

Що це означає для побудови моделі моніторингу? Перш за все, його мету та наповненість. Це є принципово важливим – розуміння зазначених складових, бо без їхнього урахування (або побудови моніторингу на основі іншої мети або змістовного наповнення) модель не буде працювати та сприяти досягненню якості освіти.

Важливим параметром для побудови моделі є часові параметри моніторингу. Більшість дослідників за часовою ознакою виокремлюють довготривалий моніторинг (наприклад, розрахований на весь період навчання в школі), середньотривалий (навчання на певному етапі – в початковій чи основній школі) і короткотривалий (певний рік навчання або чверть). Для побудови моделі це стає одним з принципових параметрів, бо в кожній моделі мають прораховуватися ресурси її використання.

Далі ми ще будемо торкатися інших параметрів моніторингу, які впливають на процес та зміст моделювання цього процесу. А зараз зауважимо, що поряд з цими питаннями, важливими аспектами розгляду проблеми є питання про технологію конструювання моделі моніторингу. І, не зважаючи на її практичний характер, важливою основою цього процесу має виступати загальнотеоретична основа. Ми погоджуємося з авторами, що «розробка моделі моніторингу якості навчального процесу у ВНЗ, на нашу думку, повинна поєднувати теоретичні засади моделей моніторингу, які створюють для виробки рішень у разі виникнення непередбачених ситуацій, та прогностичних моделей, що забезпе-

чують оптимальний розподіл ресурсів і конкретизацію цілей¹³».

У цьому ракурсі ми вважаємо за доцільне враховувати, що систему моніторингу освіти можна розглядати на різних рівнях її функціонування, які впливатимуть на характер моніторингу, а саме¹⁴:

- на індивідуальному рівні (як самооцінка учнями і студентами якості власної загальноосвітньої і професійної підготовки, суспільної, професійної і життєвої компетентності, досвіду оволодіння алгоритмічними та евристичними способами діяльності, навичками критичного мислення тощо; як оцінювання індивідуального прогресу в системі освіти за особистісними та знанневими компонентами тощо);

- на локальному (організаційному) рівні (оцінювання якості освіти в навчальному закладі, досягнення ним поставленої мети в опануванні вимог державного стандарту відповідного рівня освіти, коригування стратегії його розвитку за соціальними, педагогічними, економічними показниками);

- на регіональному рівні оцінювання місцевими органами управління суб'єктів освітньої діяльності (рівня навчальних досягнень учнів і студентів, кваліфікації і педагогічної майстерності вчителів і викладачів, компетентності керівників

¹³ Зинченко В. О. Модель моніторингу якості навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Освіта та педагогічна наука*. 2018. № 3 (158). С. 17. URL: http://pedagogicaljournal.luguniv.edu.ua/archive/2013/N3/articles/3/Zinchenko_ua.pdf

¹⁴ Лукіна Т. *Моніторинг якості освіти: теорія і практика*. К.: Вид. дім «Шкіл. світ». Вид. Л.Голіцина, 2006. 128 с.; *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи* / за заг. ред. О.І.Локшиної. К.: К.І.С., 2014. 128 с.

навчальних закладів тощо) та порівняння результатів діяльності власної мережі навчальних закладів;

- на інституційному рівні (оцінювання ефективності функціонування системи освіти, зокрема органів управління, забезпечення ними державної освітньої політики, удосконалення мережі навчальних закладів та їхньої діяльності на підставі аналізу одержаних даних);

- на державному рівні (акцентоване та узагальнене оцінювання якості функціонування системи освіти та порівняння її показників з міжнародними індикаторами і системами, забезпечення єдиної методології оцінювання якості освіти, аналіз і порівняння стану реалізації державної політики в галузі освіти різними регіонами України) тощо.

На кожному з цих рівнів модель моніторингу якості освіти, що створюється, має особливості. Так, модель моніторингу на індивідуальному рівні буде враховувати, перш за все, індивідуальні досягнення та засоби їх вимірювання: успішність в оволодінні програмою навчання, рівень професійної компетентності й соціалізації особистості, психічний і фізичний розвиток дитини тощо. Модель, яка відповідає такому моніторингу (*модель індивідуального моніторингу* – МІМ) покликана надати можливість оцінити власні освітні траєкторії за персоніфікованими критеріями й попередити негативні вияви розвитку суб'єкта навчання. Але така модель не дозволяє оцінити якість системних параметрів освіти та її якості. Базовою ланкою такого оцінювання може бути клас (група) або навчальний заклад загалом, за показниками діяльності яких простежується ефективність навчально-виховного процесу, його вплив на формування особистості. На цьому рівні індивідуальні

показники результативності набувають імовірного сенсу за даною генеральною сукупністю або вибіркою та «усереднюються» за статистичним розподілом даних у вигляді середнього арифметичного, дисперсії, моди, медіани тощо.

Модель моніторингу на локальному рівні (*модель локального моніторингу* – МЛМ) зосереджується на показниках організації навчально-виховного процесу (навчально-методичне забезпечення, задоволення освітніх потреб тих, хто навчається, створення умов різнобічного розвитку дитини, санітарногігієнічні вимоги тощо).

На регіональному рівні (*модель регіонального моніторингу* – МРМ) моніторинг якості освіти зосереджується на критеріях сформованості освітнього середовища і розвитку територіальних систем освіти, які б задовольняли освітні потреби споживачів освітніх послуг (оптимізація мережі навчальних закладів, забезпеченість педагогічними кадрами, ефективність мережі позашкільної освіти тощо). «Критерії і показники результативності освіти посідають тут провідне місце, проте не стільки в контексті індивідуальних досягнень конкретної особистості, скільки в сенсі оволодіння учнями змістом освіти на рівні вимог державного стандарту відповідного рівня¹⁵».

Моніторинг на інституційному рівні (*модель інституційного моніторингу* – МІМ) концентрується на параметрах освітньої системи у контексті виконання нею власних функцій та ефективної взаємодії з іншими соціальними інститутами (політика, економіка, наука тощо).

¹⁵ Майоров А.Н. *Мониторинг в образовании*. М.: Интеллект-Центр, 2005. 424 с.; Шаталов А.А., Афанасьев В.В., Афанасьева И.В., Гвоздева Е.А., Пичугина А.М. *Мониторинг и диагностика качества образования*. М.: НИИ школьных технологий, 2008.

Модель освітнього моніторингу на державному рівні (модель державного моніторингу – МДМ) має враховувати весь спектр ціннісних, процесуальних, результативних критеріїв функціонування освітніх систем на різних рівнях управління. Разом з тим на цьому рівні акцент зміщується в бік забезпечення гарантій держави щодо вільного розвитку людини, доступності освіти. Результативні показники функціонування освіти стають «фоновими» в прогнозуванні розвитку національної системи освіти і, відповідно, порівняно зі світовими тенденціями. На передній план тут висувуються умови формування такого освітнього середовища, яке б задовольняло, з одного боку, освітні потреби громадян, з другого – потреби держави й суспільства в освічених людях. Поряд з результативними показниками в оцінюванні якості освіти стають вагомими показники ресурсного забезпечення функціонування системи освіти, зокрема бюджетні кошти на потреби освіти та їх частка в загальному державному бюджеті, нормативи матеріально-технічного оснащення, кадрова політика тощо. «На державному рівні управління освітою набуває актуальності також політико-правовий моніторинг освіти, який передбачає відстеження правовідносин у галузі освіти, аналіз та оцінювання державної освітньої політики і законодавства в галузі освіти, забезпечення прав громадян на освіту¹⁶». Його критеріями можуть бути завершеність і несуперечливість освітнього законодавства, гармонізація правовідносин у галузі освіти і зміна правосвідомості

¹⁶ Біла книга національної освіти України / за заг. ред. В.Г. Кременя. К.: Інформ. системи, 2010. 342 с.; *Інформаційні матеріали про стан і перспективи розвитку загальної середньої освіти*. URL: <http://mon.gov.ua/index.php/ua/>

громадян, особливо державних службовців, зокрема їхнє ставлення до законодавства й готовність його додержувати. Об'єктами оцінювання можуть бути внутрішні й зовнішні характеристики якості освіти як процесу, результату чи системи загалом, тобто зміст освіти, відображений у навчальних планах і програмах, підручниках та інших засобах навчання тощо, рівень його засвоєння, демографічні показники доступу до освіти, дані кадрового і ресурсного забезпечення системи освіти, економічні індикатори освіти тощо. Джерелами інформації в даному випадку виступають статистичні дані й матеріали спеціальних кваліметричних досліджень, результати зовнішнього контролю (незалежного аудиту) діяльності навчальних закладів і вивчення рівня навчальних досягнень учнів і студентів, аналітичні доповіді та оцінки вітчизняних й іноземних експертів, порівняльні дані міжнародних моніторингових досліджень, тестувань, рейтинги виступів українських школярів і студентів на олімпіадах і конкурсах, матеріали державної атестації та акредитації навчальних закладів тощо. На підставі їх аналізу та узагальнення за задалегідь визначеними критеріями і нормами готуються щорічні аналітичні доповіді і звіти про якість освіти в Україні, що є передумовою прийняття адекватних управлінських рішень на всіх рівнях управлінських структур і органів державної влади та місцевого самоврядування¹⁷.

¹⁷ Біла книга національної освіти України / За заг. ред. В.Г. Кременя. К.: Інформ. системи, 2010.– 342 с.; *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* / За заг. ред. В.Г. Кременя. К.: Пед. думка, 2011. 304 с.; *TIMSS-2018. Міжнародний звіт*. Електронний ресурс http://timss.bc.edu/timss2007/intl_reports.html

Таким чином, в умовах модернізації української системи освіти моделювання моніторингу стає дієвим засобом оптимізації управління її якістю. Його критеріальна специфічність виявляється залежно від рівня управління освітніми системами і зумовлена цілями моніторингового дослідження.

Поряд з цим, забезпечення якості моделювання моніторингу передбачає поетапність цього процесу. Перш за все, необхідно визначитись з методологічними підходами, які будуть закладені в основу моделі. До таких підходів, поряд з системним, про який вже йшлося, можуть розглядатися: структурний, функціональний, процесний, діяльнісний, аксіологічний тощо. Поглянемо на них ретельніше з точки зору потенціалу для моделювання моніторингу якості освіти.

Структурний підхід – напрям методології досліджень, що полягає у вивченні об'єкта через його структуру та її особливості. Цей підхід дуже тісно перетинається з системним підходом, але остання передбачає аналіз елементів у їхньому взаємозв'язку. Структурний покликаний лише фіксувати особливості структурних одиниць. Як було показано нами вище, такий підхід може бути використано при моделі індивідуального моніторингу, або локальної моделі моніторингу, які мають не досить розгалужену структуру.

Сутність функціонального підходу полягає у виділенні елементів соціальної взаємодії, які підлягають дослідженню, і визначенні їх місця і значення (функції) в певному зв'язку, якісна визначеність якої робить необхідним її системний розгляд. Функціональний підхід орієнтує дослідника на з'ясування функцій одних суспільних явищ по відношенню до інших в рамках даного суспільства чи будь-якого соціального

об'єкта. Так, детально аналізуються функції держави, освіти, економіки, політики, сім'ї тощо, а також економічних, соціальних, політичних відносин, які вибудовуються на їх основі. Досліджуючи ці функціональні відносини, вчені прагнуть зрозуміти соціальні механізми і способи їх відтворення. Відповідно в рамках функціонального підходу при моделюванні моніторингу освіти увага буде сконцентрована на функціональному навантаженні суб'єктів моніторингу та його результатах.

В основі процесного підходу лежить розуміння діяльності як набору процесів. При цьому кожен з них підвищує якість. При використанні даної методології для конструювання моделі моніторингу освіти основний акцент переноситься на процес забезпечення якості освіти, ті технології, які використовуються у навчальному процесі. Відповідно формується і система показників та методів збору інформації, які спрямовані саме під такі акценти.

В умовах використання діяльнісного підходу у центрі моделі моніторингу знаходиться діяльність суб'єктів. Відповідно до такого підходу, саме через діяльність і в процесі діяльності людина набуває своєї самості, відбувається її саморозвиток і самоактуалізація.

Для системи освіти діяльнісна парадигма має особливе значення. Концепцію «вчення через діяльність» вперше запропонував американський вчений Д. Дьюї. Їм були визначені основні принципи діяльнісного підходу в навчанні: врахування інтересів учнів; вчення через навчання думки і дії; пізнання і знання як наслідок подолання труднощів; вільна творча робота і співпраця. Ці принципи були закладені у концепції навчання, а тому в рамках конструювання моделі

моніторингу такий підхід є досить звичним для суб'єктів освітнього простору.

Аксіологічний підхід при моделюванні моніторингу в сучасній освіті можна визначити як соціально-цілісний комплекс поглядів, переконань, ідеалів, де особистість учня розглядається вищою цінністю, а формування світогляду, розвиток ціннісно-сислової, мотиваційної сфери є метою освіти.

Використання аксіологічного підходу в якості концептуального підходу при моделюванні моніторингу освіти передбачає формування таких показників та засобів їх вимірювання, які б дозволяли простежити ціннісно-особистісні зміни у суб'єктів освітнього простору.

Ще одним достатньо популярним концептуальним підходом до оцінювання та впровадження в цілому освітньої діяльності є компетентнісний підхід. Від будується на основі формування в освіті та розвитку можливостей застосування отриманих знань, навичок, умінь. В його основі – набір принципів визначення цілей сучасної освіти, відбору структури і змісту, оцінки організації освітніх результатів і освітнього процесу, завдяки чому результати освіти визнаються значущими за межами системи освіти.

Використання компетентнісного підходу при створенні моделей моніторингу передбачає урахування як зовнішніх, так і внутрішніх параметрів освітнього поля, такий підхід є комплексним для оцінювання суб'єктів освітнього процесу, його умов та результатів.

Таким чином, при моделюванні моніторингу якості освіти необхідною умовою є визначення концептуальної основи, яка визначатиме логіку, набір індикаторів та засоби їх вимірювання тощо.

Зазначимо, що в сучасних умовах важливим принципом побудови моделей моніторингу в освіті може бути принцип комбінаторики, який передбачає комбінування концептуальних маркерів на різних етапах моніторингу. Завдяки цьому можливим стає варіант використання різних концепцій на різних етапах моніторингу. При цьому провідну роль в цьому відіграватиме цілеполагання цих етапів та моніторингу в цілому.

Відповідно до цього модель моніторингу якості освіти повинна забезпечити системну реалізацію різноманітних управлінських впливів на кожний з компонентів освітнього процесу з метою досягнення високого рівня формування й розвитку особистих та професійних компетентностей майбутнього фахівця. Тому розробка моделі моніторингу якості освітнього процесу у навчальному закладі повинна сприяти:

- організації моніторингової діяльності;
- підвищенню потенціалу освіти;
- забезпеченню якості освітнього процесу;
- підвищенню рівня компетентності випускників.

Реалізація цих завдань стає можливою завдяки тим функціям, про які ми вели мову у підрозділі 2.1, а також принципам моніторингової діяльності в освіті. Підкреслимо, що конструювання моделі моніторингу в освіті має ґрунтуватися на науковому підході, мати характер безперервності та системності тощо.

Ці компоненти регламентують моніторингову діяльність, її модель, зміст, форми й методи роботи, а також підходи до інтерпретації та використання результатів. Крім того, зазначені компоненти «поєднують загальнонаукові, гносеологічні

та принципи системи управління якістю ISO 9001:2000, адаптованої до застосування у сфері освіти¹⁸».

Важливим елементом побудови моделі моніторингу, як зазначалось, є її цілепокладання, що складає цільовий блок моделі моніторингу. Він містить саму мету та завдання, які потрібно виконати для її досягнення. «Цільовий блок моделі становить єдність цілей та системи завдань, комплексне рішення яких забезпечить її досягнення. Власне мета (ціль) визначається як бажаний стан системи або очікувані результати її діяльності. Відповідно до цього цільовий блок окреслює зміст й розвиток інших блоків моделі та створює умови їхньої взаємодії та поєднання в одне ціле¹⁹».

Формулюючи мету та завдання моніторингу, необхідно чітко розуміти ті кінцеві результати, яких бажано досягти завдяки моніторингу, а також обставини, умови, у яких він буде відбуватися, та фактори, які впливатимуть на нього та компоненти освітнього поля, до яких застосовується моніторинг; визначити можливості ефективного виконання всіх завдань моніторингу, установити часові та просторові межі його проведення.

Як ми зазначали раніше, мета моделі заложитиме від виду моніторингу, його рівня тощо. Тому варто враховувати факт можливої диференціації цілей та завдань в різних моделях моніторингів. Так, цільове спрямування моделі може

¹⁸ ДСТУ-П ІВА 2:2000. Система управління якістю. Настанови щодо застосування ISO9001:2000 у сфері освіти (Чинний від 2008-01-01). К. : Держспоживстандарт України, 2008. 70 с.

¹⁹ *Нова українська школа: порадник для вчителя* / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

торкатися і потенціалу освіти, і її змісту, і освітнього процесу, а також його результату. Важливим моментом формування цільового компоненту є урахування того моменту, що він має відповідати потребам особистості, суспільства та держави.

Поряд з цим, виникає питання щодо такого компоненту процесу моделювання моніторингу, як технологічний. Він передбачає визначення технологій, прийомів, які будуть використовуватися в процесі моніторингу, їх послідовність, а також його суб'єктів та засобів взаємодії з ними. В цьому аспекті моделювання моніторингу набуває якості гнучкого механізму, завдяки якому вибудовуються основні процедури моніторингової діяльності. «В технологічний блок моделі входять етапи здійснення моніторингу, у яких подано зміст моніторингової діяльності, форми, методи й засоби моніторингових процедур, власне сам об'єкт моніторингу та його суб'єкти, критерії якості навчального процесу... Також технологічний блок передбачає систематизацію та аналіз отриманих даних, виявлення рівня негативного чи позитивного впливу тих чи тих управлінських рішень на якість навчального процесу, прийняття рішення щодо поліпшення якості навчального процесу²⁰».

Важливим акцентом в конструюванні моделі моніторингу якості освіти в рамках технологічного компоненту є вибір моніторингових процедур як особливого поєднання форм, методів та засобів збору інформації в рамках моніторингу, які найкращим чином дають можливість досягти цілей моніторингу. Кожну моніторингову процедуру слід викорис-

²⁰ Зінченко В. О. *Моніторинг якості навчального процесу у сучасному навчальному закладі*; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. 360 с.

товувати з певною метою, у чітко визначний період, вона має бути взаємопов'язаною з іншими процедурами вимірювання та оцінювання.

Як вже зазначалося у підрозділі 2.1, методи моніторингу якості освітнього процесу, які прописані в технологічному компоненті моделі, можуть бути різноманітними. Це і спостереження, і опитування (в тому числі експертні оцінки та групові дискусії), і аналіз документів, і тестування, і самооцінка, і вивчення результатів діяльності, а також експеримент тощо. Від обраного методу моніторингу залежить валідність та надійність його результатів.

І останній блок моделі моніторингу – результативний. Він поєднує аналітичну роботу та надання рекомендацій для удосконалення освітнього простору в цілому, або його компонентів. «Результативний блок містить чітке уявлення про якість навчального процесу та ефективність системи управління цією якістю, результативність проведеного коригування управлінської діяльності та ступень досягнення мети й завдань моніторингу. Останнє свідчить про те, що цільовий та результативний блоки постають у своїй єдності, оскільки отримані результати моніторингу ми порівнюємо з метою та завданнями моделі²¹».

Зауважимо, що результативний компонент моделі моніторингу безпосередньо зумовлений його метою та завданнями. Саме це дає підстави на основі отриманих даних про якість всіх складників освітнього процесу здійснювати аналіз ефективності управління потенціалом освіти, освітнім

²¹ Зінченко В. О. *Моніторинг якості навчального процесу у сучасному навчальному закладі*; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. 360 с.

процесом та його результатами, здійснювати оцінку індивідуальних та групових результатів освітньої діяльності, надавати рекомендації оптимізації освітнього поля на тому чи іншому рівні.

Уважаємо, що, конструюючи модель моніторингу якості освіти, необхідно, щоб моніторинг відповідав кільком основним вимогам. Погодимося з ученими, що важливими серед них є:

- етична витриманість (забезпечення прав всіх суб'єктів навчального процесу, доступність і прозорість для всіх суб'єктів моніторингової діяльності, урахування їхніх культурних та ментальних особливостей);

- конкретність щодо будь яких процедур та їх результатів;

- поєднання особистих та групових (від держави до навчального колективу) цілей усіх учасників моніторингу;

- потенціальність використання для підвищення ефективності управління якістю освітнього процесу;

- мотиваційний потенціал задля формування проактивної позиції суб'єктів освітньої діяльності;

- стимулюючий потенціал до підвищення свого професійного рівня та особистісного розвитку;

- практична орієнтованість задля реальної можливості використання в умовах конкретної країни, регіону, навчального закладу тощо;

- удосконалюючий потенціал як механізм трансформації державних та галузевих освітніх стандартів, нормативних положень Міністерства освіти й науки, а також внутрішніх документів, що регламентують навчальний процес;

- циклічність процесу як гарантія не одиничності моделі,

а її типовості для тих чи інших умов та освітніх суб'єктів та цілей. При цьому, як нормативно, так і науково зазначається, що «циклічність здійснення моніторингу якості навчального процесу визначається терміном здійснення навчального процесу, тобто межами навчального року²²». Більш того, циклічність передбачає урахування усіх складових якості освіти: потенціалу, процесу, результату, що впливає на часові рамки, закладені в основу будь-якої моніторингової моделі.

Зазначимо, що крім теоретико-методологічних основ конструювання моделі моніторингу, важливості набуває її практичний характер та той досвід, який часто є більш цінним, ніж теоретичні викладки. Відповідно, такий досвід формується як світовий, так і регіональний (у широкому розумінні), а також локальний та індивідуальний. І особливість такого досвіду полягає в тому, що він дозволяє конструювати як загальні елементи моделей моніторингу, так і особливі.

Одним із загальних елементів є мета моніторингу освіти. «Саме така стратегічна мета визначила основні цілі Болонського процесу, а саме: побудова Європейського простору вищої освіти – “Європи знань” – як умови розвитку мобільності громадян з можливістю працевлаштування; посилення міжнародної конкурентноздатності як національних, так і Європейської систем вищої освіти; змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив на світовому

²² Зінченко В. О. *Моніторинг якості навчального процесу у сучасному навчальному закладі*; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. 360 с.; Наказ МОНУ «Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти» № 54 від 16 січня 2020 року

ринку освіти, кошти й престиж; формування й зміцнення інтелектуального, культурного, соціального й науково-технічного потенціалу; досягнення сумісності систем вищої освіти; зростання ролі університетів у розвитку національних та Європейських культурних цінностей²³». Така глобально орієнтована мета стає певним орієнтиром для побудови моделей моніторингу якості освіти, в рамках якого вибудовуються ті чи інші моделі вимірювання якості освіти.

Загальна теорія та практика вимірювання якості освіти та її забезпечення на практиці різних країн, у тому числі і України, дозволили сформувати три сучасні моніторингових моделей: оцінна модель управління якістю освітньої діяльності закладу освіти; модель, заснована на принципах загального управління якістю (TQM), та модель, що ґрунтується на вимогах міжнародних стандартів якості ISO 9001:2000.

Перша модель є найбільш загальною у визначенні власних компонентів, вона гнучко вибудовується для вирішення актуальних питань освітньої діяльності²⁴ та умовно може бути вираженою через набір тих зон, які включено до відповідного вимірювання (див. рис. 2.2).

Відповідно до такої моделі, якість освіти моніториться через її компоненти на різних рівнях освітньої діяльності.

²³ Мозальов В. Є. Моніторинг якості освіти: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Питання педагогіки. Вісник Національного університету оборони України* 5 (42). 2014. С. 99–104.

²⁴ *Конкурентні моделі управління якістю вищої освіти у XXI столітті* : монографія / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [Д. Г. Лук'яненко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова та ін.]; за ред. д.е.н., проф. Д. Г. Лук'яненка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк. Київ: КНЕУ, 2019. 380 с.

Рис. 2.2. Показники якості освіти як елементи оцінної моделі управління якістю освіти²⁵

Модель, заснована на принципах загального управління якістю (TQM) була привнесена до освітньої галузі із системи економічних відносин. Так, «поняття «комплексне управління якістю» було введено А. Фейгенбаумом в 1957 році як ефективна система, що поєднує діяльність різних підрозділів організації, відповідальних за розробку параметрів якості, підтримання досягнутого рівня якості та його підвищення для забезпечення виробництва й експлуатації виробу на

²⁵ Показники якості освіти. URL: <https://sites.google.com/site/monitoringakostinvp/pokazniki-akosti-osviti>

найбільш економічному рівні, при повному задоволенні вимог споживача²⁶».

Ключовим акцентом теорії А. Фейгенбаума була теза про повний всеосяжний підхід до якості: приділяти увагу якості потрібно з усіх боків та всіх етапах діяльності організації, а не лише на фінальному, результативному. Учений висунув концепцію загального контролю якості (Total Quality Control – TQC), яку виклав у 1961 році у роботі «Total Quality Control, Engineering and Management». До головних завдань TQC А. Фейгенбаум включав прогнозоване усунення потенційних невідповідностей на стадії розробки ідеї, контроль якості продукції, яка поставляється (ми вважаємо можливим провести аналогію із запропонованим нами потенціалом якості), управління процесом через основні та допоміжні структури, а також контроль за дотриманням заданих вимог до якості.

Особливістю такої моделі стала і підвищена увага до людського фактору: забезпечення кращих умов роботи, турбота про майбутнє тощо. Значна увага приділялася також освітньому рівню працівників, його безперервному підвищенню. Основним критерієм результативності управління стала ступінь розкриття здібностей соціальних суб'єктів, що сприяло формуванню проактивної поведінки. В цілому, якість в моделі TQC розглядається як потужний фактор організаційного успіху.

Найбільшого поширення модель TQC набула в Японії. Саме там ідеї TQC завдяки професору Ісікаві вони отримали

²⁶ Безродна С. М. *Управління якістю*. Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2017. 174 с.

подальший розвиток. Японський підхід отримав назву «Управління якістю в рамках компанії» (Company Wide Quality Control), який у системі освіти може застосовуватися до окремих освітніх структур. Відповідно управління якістю стало одним із першочергових завдань їхнього функціонування.

Поряд з цим, така модель не була з самого початку адаптована під систему освіти. Тому поряд з першими двома, популярності набула модель на основі стандартів ISO. Ця модель передбачає механізм внутрішньої та зовнішньої перевірки того, наскільки навчальний процес та якість освітньої підготовки узгоджені зі всіма заходами, спрямованими на забезпечення високого рівня якості та визначення ефективності системи підготовки.

Така модель акцентує увагу, перш за все на системі управління, яке здійснюється в рамках системи менеджменту якості. «Система менеджменту якості (система якості) – це система менеджменту для керівництва й управління організацією стосовно якості. Згідно з міжнародним стандартом ISO 9000:2000, менеджмент якості – це скоординована діяльність з керівництва й управління організацією стосовно якості²⁷».

«Менеджмент якості включає розробку політики та цілей в області якості, планування якості, управління якістю, забезпечення й поліпшення якості. Політика в області якості – загальні наміри й напрям діяльності організації в області якості, офіційно сформульовані керівництвом... Як правило,

²⁷ Абрамова О. В. Управління якістю: класифікація витрат для забезпечення системи якості. *Бізнесінформ*. 2011. №6. С. 82-85

політика в області якості погоджується із загальною політикою організації і забезпечує основу для постановки цілей в області якості. Цілі в області якості – цілі, які визначаються в організації або до яких прагнуть в області якості. Цілі в області якості звичайно встановлюються для відповідних функцій і рівнів організації. Планування якості – частина менеджменту якості, спрямована на встановлення цілей в області якості, яка визначає необхідні операційні процеси життєвого циклу продукції та відповідні ресурси для досягнення цілей в області якості. Управління (оперативне) якістю – частина менеджменту якості, спрямована на виконання вимог до якості. Іншими словами, під управлінням якістю розуміються методи й види діяльності оперативного характеру, що використовуються для виконання вимог щодо якості. Забезпечення якості – частина менеджменту якості, спрямована на створення впевненості, якщо вимоги до якості будуть виконані. Поліпшення якості – частина менеджменту якості, спрямована на збільшення здатності виконати вимоги до якості²⁸».

Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду демонструє, що управління якістю підготовки в освітніх закладах багатьох країн світу ґрунтується саме на принципах Загального управління якістю (TQM) та вимогах міжнародних стандартів якості ISO. Це передбачає наявність моніторингу як обов'язкового елемента систем управління якістю. Але, як свідчить результати дослідження N. Becket та M. Brookes проблем оцінки якості в освіті, використання методів та інструментів моніторингових досліджень у навчальних

²⁸ Безродна С. М. *Управління якістю*. Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2017. 174 с.

зкладах відповідно до цих моделей потребує значного коригування та адаптування²⁹».

Останнім часом спроби такого адаптування набули міжнародного характеру завдяки спільним програмам моніторингових досліджень (TIMSS, PISA, CIVIC, PIRLS, SITES тощо), в яких вивіряють якість функціонування своїх національних систем освіти різні країни. Зробімо деякі роздуми щодо цих моделей, а також щодо їхнього використання та адаптації в різних країнах.

Як зазначають дослідники, «становлення та розвиток моніторингу як процедури контролю за якістю освіти в світі має багаторічну історію. В цьому процесі можна виокремити кілька етапів. Перший – 30–50-ті роки ХХ століття. Моніторинг в освітній сфері в цей період застосувала в США Прогресивна освітня асоціація (Progressive Education Association), яка досліджувала стан американської освітньої системи. Задля цього у тридцяти школах, що запровадили новий зміст освіти, вимірювали рівень навчальних досягнень учнів, їхні вміння критично мислити й будувати стосунки в колективі. Основну увагу було зосереджено на порівнянні успіхів дітей випускників цих тридцяти шкіл з їхніми однолітками. Концепцію дослідження розробив видатний американський учений Ральф Тайлер, який уперше в історії акцентував увагу на важливості системного підходу до цієї справи, починаючи від структурування змісту освіти й закінчуючи ефективним оцінюванням навчальних досягнень

²⁹ Зінченко В. О. *Моніторинг якості навчального процесу у вищому навчальному закладі* : монографія ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 360 с.

учнів з основних дисциплін з урахуванням не тільки здобутих знань, але й набутих умінь і навичок³⁰». Вочевидь, як було показано нами вище, саме такий підхід є максимально визначним для сучасного моделювання моніторингової активності на різних рівнях освіти.

Дослідження демонструють, що в Європі перші моніторингові дослідження були проведені лише впродовж 1952–1959 рр. в Швеції, і вони мали за мету порівняння ефективності роботи нових об'єднаних шкіл з традиційними. Безумовно, європейські вчені використовували розробки колег зі США, адаптуючи їх до європейської культури та традицій.

Важливу роль у становленні моніторингу як глобальної, універсальної системи збору інформації відіграв Інститут ЮНЕСКО, заснований 1952 р., який започаткував регулярне проведення конференцій з питань діагностики якості освіти.

Підкреслимо, що важливими факторами формування та розвитку моделей освіти стали успішні соціально-технологічні практики, які продемонстрували потенціал освіти не лише як системі надання знань, а й системи формування компетентностей, які забезпечують використання наданих в освіті знань та навичок у професійній діяльності. Так, на думку дослідників, «поштовхом для початку нового етапу в розвитку освітнього моніторингу став запуск супутника Радянським Союзом у 1957 р. Цю подію США й інші розвинені держави Заходу розглядали як свідчення високого рівня компетентності радянських учнів з математики та природничих наук, що стало причиною початку кампанії

³⁰ Гоцул В., Добрянський І., Зимомря М. Досвід міжнародних моніторингових досліджень в освіті та їх значення для вищої школи. *Молодь і ринок*. 2012. №2 (85).

з перегляду змісту освіти та методів навчання в школах багатьох країн світу³¹».

Другий етап у розвитку моніторингу (60–70-ті роки) дослідники характеризують як період обґрунтування концептуальних засад моніторингу, вдосконалення освітніх індикаторів і початку його проведення на міжнародному рівні. «Базуючись на теорії, запропонованій американськими науковцями, на думку яких, ефективність системи шкільної освіти є основною умовою для підготування кваліфікованої робочої сили, а отже, й детермінантою добробуту нації, в цей час реалізуються дослідження в галузі теорії соціальних індикаторів з подальшим охопленням освітніх проблем, для яких індикатори почали розробляти ЮНЕСКО та Організація з економічного співробітництва та розвитку – ОЕСР (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD). Саме тоді Центр порівняльних досліджень у галузі освіти (США) за підтримки всесвітньо відомих науковців Роберта Торндайка та Бенджаміна Блума запропонував проводити міждержавні моніторингові дослідження, застосовуючи тестування навчальних досягнень учнів. Розроблені тести з математики, природничих наук і читання для учнів 13-річного віку було перекладено вісьмома мовами і в 1959–1961 рр. використано в дванадцяти країнах світу. Набутий у процесі дослідження досвід використала Міжнародна асоціація з оцінювання навчальних досягнень (МАОНД), заснована 1961 р., започаткувавши регулярне проведення моніторингу навчальних досягнень учнів. Слід зазначити, що хоча порівняння

³¹ *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: “К.І.С.”, 2004. С. 29

рівня досягнення стандартів у різних національних системах освіти було надзвичайно прогресивним у той період, проте тогочасний моніторинг не враховував інформації про оточення, в якому перебуває освітня система країни та ресурси, які вкладаються в освіту, що на сьогодні розглядається як обов'язкова умова об'єктивного оцінювання³²».

1973 р. світ побачив документ ОЕСР “Схема освітніх індикаторів для керівництва в прийнятті урядових рішень”, який містив 46 індикаторів, зібраних у результаті п'ятирічного дослідження для визначення впливу освіти на особистість та суспільство. З цього часу ОЕСР, об'єднуючи 30 країн, активно співпрацюючи з 70 іншими країнами, опікується проблемами статистики у сферах макроекономіки, торгівлі, науки та освіти, підкреслюючи тим самим взаємозалежність ключових соціальних інститутів у суспільстві.

«У 80-ті роки США знову повертаються до проблем рентабельності освіти, яка, в свою чергу, зосередила увагу на учнівських досягненнях і якості освіти, особливо після публікації результатів другого дослідження МАОНД, присвяченого успішності 13-річних учнів з математики, за оцінками якої рейтинг цієї та багатьох західноєвропейських країн виявився набагато нижчим, аніж Японії. Світ побачив державний документ “Нація у небезпеці” (1983). Привертаючи увагу до проблеми якості освіти, документ наголошував на важливості міжнародних порівняльних досліджень навчальних досягнень учнів, які можна було б викорис-

³² Сидоренко О.Л., Русанова Н.О. *Міжнародні порівняльні моніторингові дослідження як інструмент удосконалення національних систем математичної освіти*. Вісник ТІМО. 2008. № 11–12. С. 75–81.

товувати як віхи для розроблення рівня досягнень різних освітніх систем³³». Проблема якості освіти вимагала переосмислення освітньої мети в багатьох країнах.

На думку багатьох дослідників, 80–90-ті роки ХХ століття стають часом завершення формування сучасної універсальної моделі моніторингу якості освіти, яка в узагальненому вигляді описана нами вище. А європейський статус України зумовлює необхідність критичного осмислення й творчого застосування досвіду світової спільноти у галузі моделювання моніторингу якості освіти.

Міжнародна практика оперує сьогодні кількома засобами вимірювання навчальних досягнень

1. «PISA – міжнародна програма оцінки знань та умінь учнів за напрямками “грамотність читання”, “математична грамотність”, “природничонаукова грамотність”;

2. TIMSS – міжнародне дослідження якості математичної та природничо-наукової освіти;

3. PIRLS – міжнародний проект “Вивчення якості читання та розуміння тексту”;

4. IEAP – дослідження порівняльної оцінки математичної підготовки учнів;

5. CIVICS – порівняльна оцінка громадянської освіти випускників середньої та основної школи;

6. SITES – порівняльне дослідження інформаційних та комунікаційних технологій в освіті³⁴».

³³ Локшина О.І. *Моніторинг якості освіти: світовий досвід*. Київ: Педагогіка і психологія, №1 (XXXVIII)’03. С. 110.

³⁴ Лукіна Т.О. *Моніторинг якості освіти: теорія і практика*. К.: Вид. дім “Шкільний світ”: Вид. Л. Галіцина, 2016. с. 12

Кожна з цих моделей має власні пріоритети та цілі, технології та методики проведення та використання результатів. Але аналіз їхньої реалізації, в тому числі в Україні, дозволяють стверджувати, що розвинуті суспільства сьогодні змінюють свій погляд на те, якою повинна бути підготовка випускника основної школи. «Поруч із формуванням предметних знань та вмінь школа повинна розвивати в учнів уміння використовувати свої знання в різноманітних ситуаціях, наближених до реальності, сприяти набуттю необхідних життєвих компетентностей³⁵».

Оскільки в Україні регіональні і національні системи оцінювання і моніторингу якості освіти знаходяться на етапі становлення, а існуючі державні освітні стандарти потребують перегляду, доопрацювання й оновлення, виникає необхідність та актуальність у подальшому вивченні досвіду тих країн, де система моніторингу. Сьогодні відповідно до чинної нормативної бази оцінювання якості освіти в Україні здійснюється кількома шляхами:

- зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників середніх загальноосвітніх навчальних закладів;
- участі учнів у міжнародних обстеженнях якості освіти;
- збирання, аналізу та поширення інформації щодо соціально-економічних і педагогічних показників, які визначають стан функціонування системи освіти;
- підготовки узагальнених аналітичних матеріалів про якість освіти в Україні на різних освітніх рівнях і з різних предметних галузей.

³⁵ *Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики*. К.: «К.І.С.», 2013. С. 13

Наразі всі ці напрями оцінювання якості освіти отримали певну практичну реалізацію. Але провідне місце серед них все ж таки належить зовнішньому незалежному оцінюванню, яке запроваджено в Україні з 2007 року та на сьогоднішній день є лідируючою моделлю моніторингових вимірів в Україні.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. НОВІ МАРКЕРИ ЯКОСТІ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	6
1.1. Інституційна фундаментальність освіти як фактор розвитку суспільства	6
1.2. Полізмистовність концепту «якість освіти» в контексті нових потреб динамічного розвитку суспільства	20
Розділ 2. МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	41
2.1. Моніторинг як інструмент вимірювання якості освіти	41
2.2. Моделювання моніторингу якості освіти як відповідь на виклики суспільства	69
Розділ 3. ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ	110
3.1. Інструментальні характеристики зовнішнього незалежного оцінювання як складової системи моніторингу якості освіти	110
3.2. Ефективність системи зовнішнього незалежного оцінювання: дослідницькі візії	140
Розділ 4. СИСТЕМА ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ В РАКУРСІ ОСВІТНІХ РИЗИКІВ ...	163
4.1. Ризикологічна парадигма у дослідженні проблем якості освіти та її оцінювання: теорія та дослідницькі практики	163
4.2. Зовнішнє незалежне оцінювання в опції соціально- педагогічних ризиків	186
ВИСНОВКИ	207

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ	230
Додаток А. Стратегія розвитку освітніх оцінювань у сфері загальної середньої освіти в Україні до 2030 року	230
Додаток Б Розподіл відповідей на окремі питання щодо якості освіти та впровадження зовнішнього незалежного оцінювання	281
Додаток В. Як ставляться до зовнішнього незалежного оцінювання його учасники?	302
Додаток Г. Нерівність навчальних досягнень в українських школах за результатами ЗНО-2016	307
Додаток Д. Динаміка ставлення українців до ЗНО	312
Додаток Е. Чи забезпечує система ЗНО справедливі умови вступу для всіх абітурієнтів?	326

Наукове видання

СИДОРЕНКО Олександр Леонідович

**МІСЦЕ І РОЛЬ ЗОВНІШНЬОГО
НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ
В СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Монографія

В авторській редакції

Комп'ютерне верстання *І. С. Кордюк*

Підписано до друку 19.01.2021. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».

Ум. друк. арк. 19,30. Обл.-вид. арк. 13,66.

Тираж 300 пр. Зам. №

Видавництво

Народної української академії

Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві

Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.